

elkkwartaal

uitgegeven door de Evangelisch-Lutherse synode | jaargang 23, nr. 2 | juni 2023

Prof. dr. Sabine Hiebsch herbenoemd op leerstoel Lutherana
Hoe ds. Laurence Dufour een trend zette (1937)
Vijfkoppige delegatie naar LWF Assemblee bekend

Om te beginnen...

Afgevaardigden van de LWF-lidkerken uit de hele wereld reflecteren van 13-19 september op de aard en weg naar de toekomst van de wereldwijde lutherse gemeenschap. Wat is de betrokkenheid voor deelname aan de Assemblee van de Protestantse Kerk vanuit de Nederlandse context? Nederland wordt in Kraków vertegenwoordigd door een vijfledige delegatie.

Ook met het oog op wat aanstaande predikanten en andere theologen verder helpt in hun verstaan van de theologie en de kerkgeschiedenis vanuit Luthers perspectief, is prof.dr. Sabine Hiebsch zeer gelukkig met haar herbenoeming op de leerstoel Lutherana.

De expositie 'Lutherse vrouwen op de kansel' in het Luthers Museum (2022) bracht dominee Laurence Dufour al onder de aandacht, als jonge theologiestudent maakte

ze indruk op de lutherse synode door toegang te vragen als vrouw tot het predikambt. Vanuit een ander perspectief is te zien hoe Laurence Dufour ook elders een trend zette.

De gaarkeuken in Paramaribo is feestelijk in gebruik genomen. Ja, het heeft even geduurd maar ... dan heb je ook wat. Gezien de slechte economische situatie waarin Suriname verkeert, is de gaarkeuken nodiger dan ooit.

Het afscheid van Huub Oosterhuis vond plaats tijdens een indrukwekkende uitvaartdienst in de Westerkerk waar ook de geloofstaal de afgelopen decennia werd gevormd door zijn schat aan gedichten en liedteksten.

Als redactie van *elkkwartaal* wensen wij u een genadige zomer,

Alma Evenhuis

Inhoud

Meditatie	3	Luthers Diaconaal Platform	16
Synodeleden	4	Sabine Hiebsch herbenoemd	18
Luther en de wereld	5	Bezoek synode aan ELG Hoorn	19
Luthers erfgoed	6	Gaarkeuken Paramaribo	20
Dienaar in verbinding	7	LWF zondag – collecte Oekraïne	21
Woord&Sacrament	8	Wandelen in Oosterbeek	22
Laurence Dufour	10	Afscheid Huub Oosterhuis	23
Woord&Visie	12	KrisKrasKort	24
Luthers Convent	13	Paaswake Hoorn	25
Afgevaardigden LWF Assemblee	14	In memoriam Arno Fafié	26
Danielle Dokman	15	Uit de synode	27

Colofon

Elkkwartaal verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan degenen die ingeschreven staan in het register van Evangelisch-Lutherse leden in de Protestantse Kerk in Nederland.

Overname van artikelen en foto's is toegestaan na overleg met de redactie en met vermelding van de uitgave van *Elkkwartaal* en vermelding van auteur en/of fotograaf.

Redactie

Alma Evenhuis (hoofdredacteur),
Ingeborg Kriegsman (beeld & techniek),
Cristina Pumplun (secretaris),
Femke Akerboom-Beekman,
Leonie Crom-Wagenaar,
Joren Reichel

Redactieadres:

Vijfmolens 2
4247 EA Kedichem

Kopij volgend nummer

Inleveren voor 31 juli 2023
bij redactie@elkkwartaal.nl

Giften

U kunt *Elkkwartaal* financieel steunen via NL36INGB0002203600 t.n.v. PKN inzake *Elkkwartaal* o.v.v. gift *Elkkwartaal*. De Protestantse Kerk heeft een ANBI-status.

Adreswijzigingen of klachten over bezorging

Als u lid bent van een evangelisch-lutherse gemeente: bij uw kerkenraad. Als u alleen bent ingeschreven in het landelijke lutherse ledenbestand of wanneer u geen lutheraan bent via de abonnementenadministratie.

Abonnementenadministratie

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, Postbus 8504, 3503 RM Utrecht, e-mail: abonnementen@protestantsekerk.nl, telefoon (030) 880 18 80.

Productie

Afdeling Communicatie en Fondsenwerving Protestantse Kerk in Nederland. ISSN 1569-6316

Website

Dit nummer en vorige nummers zijn te raadplegen op <https://protestantsekerk.nl>.

Grafische verzorging

MMC Print (vormgeving),
De Groot Drukkerij (drukkerwerk).

Bij de voorpagina

Pre-Assembly in Oxford in maart met Nederlandse vertegenwoordiging (foto: LWF)

Meditatie

Terugkijken om vooruit te kunnen.

Overwegingen bij het Herdenkingsjaar Slavernijverleden (2023/24)

Wanneer uw kinderen u later vragen: 'Wat betekenen al die bepalingen en wetten en regels die de Heer, onze God, u heeft voorgehouden?' geef dan dit antwoord: 'Wij waren in Egypte slaven van de farao, maar met sterke hand heeft de Heer ons uit Egypte bevrijd' (Deuteronomium 6, 20-21).

TEKST EN BEELD: CRISTINA PUMPLUN

Het is in de eerste corona-periode, begin juli 2020. In het Amsterdamse Oosterpark wordt zoals elk jaar de afschaffing van de slavernij herdacht. Een klein gezelschap is verzameld rond het slavernijmonument. Op het podium staat een jonge man met Surinaamse roots. Typhoon is de artiestennaam van deze rapper en spoken word artist. Hij neemt het woord:

*Ik sta hier, wij staan hier, u staat hier:
op de schouders van reuzen, die ons een uitzicht geven
naar een morgen, dat gisteren ondenkbaar was.
Nu beleven wij hun toekomst als ons heden. Net als onze
kinderen zien: wat voor ons ondenkbaar heeft geleken.*

Hier klinkt de stem van een jonge generatie die zich in de huidige tijd, waarin discriminatie en racisme steeds weer terrein winnen, des te meer ervan bewust is wat het betekent dat hun voorouders de slavernij mee hebben gemaakt en de afschaffing ervan. Opmerkelijk is het dat juist jonge mensen zich realiseren dat zij pas vooruit kunnen als er eerst achterom is gekeken, dat hun gisteren het heden was van haar voorouders en dat, wat geschied is, nooit losgemaakt kan worden van wat nu is en van wat morgen zal zijn, dat een heilzaam bestaan alleen mogelijk is als mensen weten en leren van het verleden.

“Wij waren in Egypte slaven van de farao. Maar met sterke hand heeft de Heer ons uit Egypte bevrijd.” Dit diepe besef van een intens traumatisch verleden van slavernij en de opening naar leven wat ten diepste léven is, van de overgang van dood naar leven en van bevrijding bepaalt in alles het bestaan van het volk Israël. Het wordt nadrukkelijk verbonden met het houden van geboden, van regels die er niet zijn om vrijheid te beperken, maar om de bevrijding vast te houden. Een leven dat kwaliteit heeft, is er voor wie de geboden houden en ze overdragen aan komende generaties. Want als het verhaal niet verteld wordt, als het geleden leed niet gedeeld wordt met wie na

ons komen, als wij niet overdragen hoe intens de ervaring moet zijn geweest van onvrijheid, bezetting, misbruik, marteling, dan gaat onze geschiedenis ten onder aan onverschilligheid. Wie niet weet wat was, is niet gewaagd voor de toekomst. Terugkijken op wat doorleefd, overleefd en overwonnen is, maakt het mogelijk om vrij te blijven, om niet weer gevangen te raken in structuren van macht en machtsmisbruik, van misdaden tegen ieders mens-zijn.

In de dagen rond Keti Koti in 2020 zijn wij in de Westerkerk in Amsterdam bezig met het opnemen van de video-kerkdienst. Thema is een schilderij van de 17e-eeuwse kunstenaar Gerard de Lairese op één van de orgelluiken. Het stelt het bezoek van de koningin van Sheba aan koning Salomo voor. Dienaren brengen kostbare geschenken voor de wijze koning mee. Ineens valt het ons op: één van hen is een zwarte jongeman. Hij draagt een soort poef met een gouden doek eroverheen geplooid. Maar vooral: hij kijkt als enige achterom. Deze afbeelding van het statussymbool van rijke kooplieden in de 17e eeuw, een tot slaaf gemaakt jongetje waar je mee kon pronken als je dure bezit, raakt ons diep. Wij volgen zijn blik die het verleden ziet en horen de woorden van een jonge rapper in het

Oosterpark: *wees moedig in je ongemak. Wees welkom bij onze generatie.*

Onderkennen en erkennen van wat ervaren en geleden is, kan helend zijn en richting wijzend naar een hoopvolle toekomst. De wegen naar bevrijding leiden zo vaak door diepe wateren, vruchteloze droogte en tergende schaarste heen. Maar het zijn ook heilzame wegen, omdat we erop mogen vertrouwen dat ze uiteindelijk leiden naar het elkaar ten volle zien als zusters en broeders, als allen gelijk en kinderen van God, die onderweg zijn - in liefde - naar vrijheid.

Onze synodeleden: met wie hebben wij de eer?

Midden in de corona-periode is de nieuwe synode van start gegaan, met deels bekende en deels nieuwe gezichten. In deze kennismakingsserie komen de leden aan het woord: wie zijn zij, wat motiveert hen en hoe zien zij hun taak in de synode en in de context van de toekomst van de lutherse kerk? In deze aflevering spreken wij met Rachel Wardenaar en Catrien van Opstal.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR

Rachel Wardenaar

Misschien wordt ze geestelijk verzorger, misschien ook gemeentepredikant: helemaal zeker weet Rachel Wardenaar het niet, maar haar jarenlange interesse in het geloof mondde uit in een studie theologie. “Van huis uit ben ik niet specifiek luthers opgevoed, hoewel ik wel een lutherse

Rachel Wardenaar

oma had die kerkelijk betrokken was. Welke kerkelijke gemeenschap bij mij past, was in eerste instantie wel een zoektocht.” Na een aantal omzwervingen kwam zij toch weer bij de lutherse kerk terecht; in Groningen. “Toen ik mij aanmeldde voelde ik meteen een goed contact met de predikant en de kleine gemeenschap omarmde mij. Dat was erg fijn.”

Het lutherse spreekt Wardenaar aan; het goede gesprek over geloofszaken zonder de zware dogmatiek draagt daaraan bij. Waar zij onder de huidige studenten juist merkt dat er een tendens is naar een meer strikte orthodoxe leer, vindt zij in het luthers gedachtegoed het vrije en progressieve

terug, met een mooie, vaste liturgie en veel aandacht voor het diaconaal werk. “Het luthers geloof heeft uiteraard ook een orthodoxie, maar is als het ware bewust niet dogmatisch, waardoor het bijna dogmatisch is in het niet dogmatisch zijn”, lacht zij. “Het is trouwens vreemd om te zien hoe bij de studie over het lutheranisme en de lutherse leer gesproken wordt. Er worden stukken van de leer van Luther besproken en vaak worden lutherse ideeën dan weer in het licht van het gedachtegoed van Calvijn gebracht. Het is voor lutheranen zelf niet herkenbaar. Om meer te weten te komen is bijvoorbeeld de cursus “Leren van Luther” aan elke theologie-student aan te bevelen.”

In 2019 besloot zij zich te laten dopen, in Groningen. “Je ontvangt de doop als geschenk van genade. Elke dag is een nieuwe start; de genade is altijd groter dan de zonde. Dat is ook mijn motto gebleven.” Dat ze al vrij jong in de synode terecht kwam, heeft alles te maken met de enthousiaste benadering van de huidige president Andreas Wöhle, die haar al kort na haar doop benaderde. “Ik ben meegegaan naar de Lutheran Summer School, dat was echt fantastisch en daar heb ik veel geleerd. Andreas heeft echt ook voor mij zijn best gedaan: omdat ik door mijn blindheid minder gemakkelijk door de stad kan reizen had hij bij de diaconie een tandem geleend en kon ik achterop met hem meereijden. Later kreeg ik op de een of andere manier het formulier voor de kandidaatstelling als lid van de synode toegespeeld, en ook al wist ik niet zo goed wat ik als nieuwe lutheraan kon betekenen, ik herkende mij wel in de vraag naar jongere meedenkers en heb mij toch opgegeven.”

Zij ziet haar rol in de synode momenteel als die van de beschouwer en analist. “Ik vind dat ik nog veel moet leren, maar door te luisteren en te analyseren kan ik op mijn manier inbreng hebben.”

Op de vraag of zij vertrouwen heeft in de toekomst van de lutherse kerk moet Wardenaar even nadenken. “Mondiaal wel”, antwoordt zij. “Maar als we in Nederland zo doorgaan, raken we onze eigenheid kwijt. Ik ben zeer voor oecumenische vieringen, maar het gesprek over het luthers element, de vrijheid en de genade moet wel blijvend gevoerd worden. Daarnaast moet iedereen geloven en God

vieren zoals hij dat zelf wil. Ik zie mijzelf in de toekomst, in welke rol dan ook, dienstbaar en faciliterend aan het geloof van iedereen.”

Catrien van Opstal

Dominee Catrien van Opstal is met emeritaat, maar zoals voor veel emeriti predikanten geldt heeft zij nog steeds op diverse terreinen actieve rollen. Ze is als predikant betrokken bij de gemeente Gouda en heeft zitting in de synode. “Als je mij vraagt naar mijn motivatie, dan komt die toch wel voort uit mijn betrokkenheid bij het lutherse. Ik ben van oorsprong hervormd, maar de lutherse kerk voelt veel meer als een thuis.” Amper bij de lutheranen, zat zij al snel in de synode, destijds nog bij Ilona Fritz. “Bestuurlijk werk vind ik leuk”, aldus Van Opstal. Toen de huidige president van de synode, Andreas Wöhle, haar vroeg om zich te kandideren, heeft zij opnieuw de handschoenen opgepakt. Juist ook vanwege die traditie, die haar dierbaar geworden is.

Van Opstal vertelt dat zij niet veel heeft met de soms moralistische prediking, ook in het midden van de liturgische Nederlands-hervormde kerk die zij vanuit haar opvoeding en oorsprong kent. “Het gevoel dat je het nooit goed doet, dat er altijd een vingertje zwaait dat zegt dat je zondig bent, dat drukt enorm zwaar. Toen ik, net begonnen in Luthers Utrecht, colleges volgde bij Klaas Zwanepol en later Lutherana bij Sabine Hiebsch, voelde het als een verademing.”

Voor de persoonlijke en contextuele omgang met de Bijbel, die Luther leerde, spreekt Van Opstal aan. “Dat de genade er altijd is en dat er niets staat tussen jou en God, dat raakt mij en vind ik zo mooi in de lutherse traditie. Het heeft mij ook als theologe veel gegeven. Alleen al de beleving van het Avondmaal – brood dat voor *jou* gebroken wordt, bloed dat voor *jou* vergoten wordt – het is intens en maakt je telkens weer bewust van die speciale band met God.”

In de huidige opleiding voor predikanten mist Van Opstal het lutheranisme als verplicht onderdeel. “Je kunt het wel kiezen, maar het zou voor iedere student een verplicht vak moeten zijn, omdat de lutherse traditie nu deel uitmaakt van de PKN. De ondergrond en accenten die de lutherse

Catrien van Opstal

traditie bewaren, blijven voor de hele PKN waardevol om door te geven. Ook als er straks wellicht geen gemeenten meer zijn, moet het Lutherse blijven klinken met invloed op ons gelovig verstaan.”

Van Opstal vindt het erg dat steeds minder mensen zich met het geloof verbonden voelen. Het luthers geluid moet gehoord blijven worden, juist in levende gemeenten en vieringen. “Of de plannen die we nu hebben opgesteld in de synode dit ook zullen bereiken, weet ik niet zo goed. Ik vind het altijd lastig om ver in de toekomst te kijken. Daarnaast ben ik minder intensief bij beleidsvorming betrokken, omdat de synode zelf maar twee keer per jaar vergadert en het grootste deel van het werk bij de synodale commissie ligt. Het is misschien toch beter om de vergaderfrequentie iets op te hogen. Dan heb je meer inzicht in de *Werdegang* van het proces tot besluitvorming en kun je gericht meedenken en invloed uitoefenen.”

Blij is Van Opstal met de dynamiek bij de synodale commissie. “Ook al is het niet zeker of het huidige beleid zal opbrengen wat het beoogt: er wordt in ieder geval iets gedaan. Mijn invloed is niet heel groot, maar waar ik kan, laat ik mij horen.”

Luther en de wereld

In het Luther Museum is momenteel de tentoonstelling ‘Luther & de Wereld’ te zien.

De tentoonstelling vertelt een deel van de verhalen van lutherse contacten met de rest van de wereld. Over de strijd om een eigen predikant in Nieuw-Amsterdam in de zeventiende eeuw en de stichting van een eigen plantage

met tot slaafgemaakten in Suriname in de achttiende eeuw. Over de zendelingen die in de negentiende eeuw naar Indië werden gestuurd en de oprichting van de Lutherse Wereldfederatie in de twintigste eeuw. De tentoonstelling is te zien t/m 24 september. Meer informatie en openingstijden: www.luthermuseum.nl.

Luthers erfgoed

Een familiebijbel

Familie-erfstukken, die door diverse generaties worden doorgegeven, vertellen verhalen. Dat geldt zeker als van familieleden, die met dat erfstuk verbonden zijn, iets meer bekend is dan alleen hun naam.

TEKST: MARTIN VAN WIJNGAARDEN

In dit geval is dit familie-erfstuk een zogenaamde Lutherse Bijbelvertaling uit 1748 die enige tijd nadat hij gedrukt was in het bezit kwam van de familie Schallenberg. Een Lutherse familiebijbel. Zo'n erfstuk komt wel meer in lutherse families voor. In de familie Schallenberg bleef dit eeuwen zo, totdat een bekende kleindochter zonder nabije familie overleed.

Een Bijbelvertaling voor lutheranen

Een Bijbel als deze was een bijzonder bezit; het merendeel van de protestanten in de Nederlanden was calvinistisch en las de Statenbijbel uit 1637. De vertaling waartoe de Synode van Dordrecht opdracht gaf. Die vertaling was tot stand gekomen op grond van de grondtalen Hebreeuws en Grieks. In 1648 verscheen de Nederlandstalige Bijbel voor lutheranen; deze was deels een vertaling van de Duitse teksten van Luther, die zelf ook de grondtalen als vertrekpunt had genomen. Een vertaling van een vertaling kan makkelijk wat verder van de oor-

Zr. Corrie Hollebrands (links)

spronkelijke betekenis staan, maar dat deze vertaling met Luther zelf samenhangt, gaf een geheel andere en daarmee eigen betekenis aan deze Bijbelvertaling.

Fisscher en Visscher

Deze Bijbelvertaling naar het Nederlands was het werk van dominee Adolf Visscher (1605-1652). Zijn gelijknamige vader kwam uit het huidige Duitsland. Vader en zoon waren beiden luthers predikant maar er was een onderscheid; vader schreef zijn naam als Adolf Fisscher (1548-1613). Met andere woorden: de familienaam Fisscher werd binnen één generatie aangepast, vernederlandst: Visscher. Een verandering die, zoals blijkt, ook in enige mate voorkwam bij de bezitters van deze Bijbel - bij hen betrof het de voornamen.

Schallenberg

De stamvader van de familie Schallenberg die met dit Bijbel Exemplaar verbonden is, kwam uit Tecklenburg in het noorden van Nordrhein-Westfalen, iets ten zuiden van Osnabrück. In die

tijd maakte deze regio deel uit van het Koninkrijk Pruisen en was een linnensoort (Löwendlinnen) het belangrijkste uitvoerproduct naar onder andere Engeland, Spanje en de Nederlanden. De in 1755 geboren stamvader is alleen bekend onder zijn Nederlandse voornamen Gerhard Hendrik Schallenberg. Hij ging misschien op reis vanwege die linnenhandel. Of hij vertrok, zoals velen uit die contreien deden, met het idee naar Amerika te gaan. Hoe dan ook: hij bleef in de Lage Landen wonen, in dit geval Rotterdam. Ook dat gebeurde vaker als er bijvoorbeeld net een oorlog aan de gang was en reders het onverstandig vonden de gevaarlijke reis naar Amerika te ondernemen. Of mogelijk dat de uitgelopen Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog hem weifelmoedig maakte. Het kan ook dat de liefde hem aan Hollandse grond bond, toentertijd ook wel een *Hollandheirat* genoemd. Dat is niet onwaarschijnlijk want in 1776 diende zich al een volgende generatie aan: Evert Willem Gerrit. Dat het ook een combinatie kan zijn van liefde én de noodzaak van

betaald werk is af te lezen aan het feit dat Gerhard sjouwer was en Evert in zijn vaders voetsporen trad. Later werden diens kleinzoon en achterkleinzoon smid van beroep en kwamen zo terecht in de ambachtelijke middenklasse.

Niet per se kerkelijk betrokken

Deze Bijbel lijkt al tijdens het leven van Evert in de familie te zijn gekomen. Sindsdien, zo blijkt uit de bijgehouden namen op het voorblad, gaat deze Bijbel steeds over op het oudste kind. Ook als dat een dochter is: Anthonia Geertruida Schallenberg. Zij huwde

in 1924 met de kantoorclerk Willem George Frederik Hollebrands. Daarmee zal de lijn van Schallenberg weliswaar in strikte zin in naam ophouden te bestaan. Maar de dochter van Anthonia, die geen Schallenberg meer heette, erft hem dan. Maar deze lijn van doorgeven stopt bij het overlijden van haar dochter: een lutherse diacones, zuster Corrie Hollebrands (09.10.1925–19.02.2012).

Bijzonder is het dat een kostbaar werk als deze Bijbeluitgave al zo vroeg in de familie was, toen er geen sprake was van een hoge maatschappelijke

status. Dat hij werd doorgegeven getuigt van een zekere gehechtheid van deze familie aan dit bijbel exemplaar. Desondanks blijkt nergens specifiek dat al deze generaties - met bewoordingen van nu - zeer kerkelijk betrokken waren, of vaak naar de kerk gingen. De laatste telg (zij was 67 jaar diacones) vormde zeker een uitzondering. Ook dat komt allemaal voor in de beste lutherse families.

Dit is een uitgebreide versie van de lezing gehouden in oktober 2022 op de jaarvergadering van het Luthers Diaconessenhuis Fonds.

Dienaar in verbinding:

de cirkel van verantwoordelijkheid, verzoening en vergeving

Bianca Groen Gallant heeft de smaak te pakken: nadat ze elf jaar geleden gevraagd werd om diaken te worden en inmiddels vijf jaar ervaring heeft als voorzitter van de diaconie te Amsterdam, heeft zij meerdere bestuurlijke functies bij diverse gremia. Daarnaast maakt zij deel uit van de werkgroep 'Heilzame verwerking van het slavernijverleden'. Door haar termijn die erop zit en haar verhuizing naar Dordrecht komt nu een einde aan haar voorzitterschap.

TEKST: LEONIE CROM-WAGENAAR - BEELD: MARLOES VAN DOORN

Ze ziet haar bestuurlijke rol vooral als die van dienaar en verbinder. “Diaconie past bij mij; het direct bezig zijn met mensen en de gemeenschap is iets waar ik blij van word”, zegt Groen Gallant. “Sinds ik voorzitter ben, ben ik meer beleidsmatig bezig en daar heb ik veel van geleerd. Meedenken, meebeslissen, samen bouwen en kijken hoe je de beschikbare gelden optimaal inzet, dat is uitdagend en inspirerend.” Met trots vertelt ze over de Augustanahof, een project dat zij vanaf de basis mede

heeft mogen opbouwen: een kerk die werd omgebouwd tot leefgemeenschap met wooneenheden voor alle leeftijden, waar men zich inzet voor elkaar en voor de buurt.

Het gaat ook om de relatie

“In het diaconaal werk gaat het niet alleen om het beschikbaar stellen van middelen, maar ook om de relatie”, legt Groen Gallant uit. “Een mooi voorbeeld daarvan zijn de weeshuisgelden. Het luthers diaconaal weeshuis bestaat niet meer, maar er is nu een samenwerking met de jeugdhulpinstelling Levvel, waar jongeren onder andere geholpen worden zelfstandig hun weg in de maatschappij te vinden. Een deel van de diaconale gelden gaat hierheen en met de instelling is een goede samenwerking opgebouwd.” Projecten die op dit moment de aandacht vragen zijn onder andere Project Woonhof Balistraat, te realiseren in het oude politiebureau.

Bij de diaconie komt veel direct binnen

“Ik heb genoten van de tijd bij de diaconie. Het is afwisselend werk, het vraagt veel van je geduld en je moet snel schakelen. Bij de diaconie komt dat wat er in een gemeenschap speelt heel direct binnen. Daarmee loopt de diaconie

als onderdeel van de kerk in zijn geheel vaak wat voor”, zegt Groen Gallant. “Ik hoop dat zich op korte termijn een opvolger aandient voor mij. Iemand die zich geroepen voelt om deze prachtige taak te vervullen. Soms schrikt het woord ‘bestuurlijk’ mensen af en denkt men niet voldoende capabel te zijn. Maar je kunt in je rol groeien, dat heb ik ook gedaan en er is een bureau dat goed dagelijks werk doet. Het is veel meer van belang dat je enigszins het grotere overzicht kan bewaren, groepen bij elkaar kunt brengen, soms ook wat diplomatiek kunt zijn. Luisteren, geduld hebben en er samen uitkomen.”

Dat is voor haar ook de onderliggende motivatie voor haar betrokkenheid bij de werkgroep die zich bezighoudt met de verwerking van het Nederlandse slavernijverleden. Ze vertelt dat haar houding ten opzichte van dit verleden veranderd is. “Vroeger dacht ik: kom op, dit is lang geleden, ga door met je leven. Maar naarmate ik mij meer in de historie verdiepte werd ik mij er intensiever van bewust hoe groot de impact op groepen en individuen was en nog steeds is.”

Met erkenning alleen gaat het niet

Dat de kerk, die een groot aandeel in het slavernijverleden had, nu wil staan voor gerechtigheid en bewustzijn, vindt Groen Gallant een groot goed. “Met erkenning alleen kom je er niet, dat is ‘genade’ gratuite. Er is begrip nodig, je moet elkaar over en weer verstaan. Pas dan is er ruimte voor verzoening en daarna is pas vergeving mogelijk.” Als geboren en getogen lutheraan voelt zij zich verwant met de lutherse kerk en is voor haar het aspect van genade van groot belang. “Maar naast een schuldbelijden is er ook

een praktische kant: hoe zorgen we ervoor dat we samen leren van het verleden en dat racisme en discriminatie uit onze samenleving gebannen worden?”

Zowel koffie als suiker in grote én kleine steden

Daarvoor is bewustwording nodig, vindt Groen Gallant. Dit thema speelt in de grote steden meer dan in de kleinere gemeenten. “Terwijl daar ook koffiedronken wordt en suiker wordt gebruikt”, glimlacht ze. “Allemaal producten die uit dit verleden voortkomen.”

De werkgroep is, in samenwerking met de Raad van Kerken, druk bezig met de voorbereidingen voor de herdenking van 150 jaar afschaffing van de trans-Atlantische slavernij dit jaar, op 30 juni.

Wat in de komende tijd vooral nodig is, is het omzien naar elkaar. “Dat geldt niet alleen voor het diaconaal werk, maar ook voor de huidige maatschappij, waarin polarisatie een te grote plek inneemt. Niet je kop in het zand steken bij misstanden, maar elkaar helpen. Niet het beter weten dan de ander, maar elkaar erbij ondersteunen om zo een stap verder te komen.”

Meer informatie:

De Verwondering (2021): <https://kro-ncrv.nl/bianca-groen-gallant-riep-vanuit-de-diepte-om-hulp>

Interview Nieuw Wij: <https://www.nieuwwij.nl/interview/kerken-moeten-rol-in-slavenhandel-erkennen/>

https://www.npostart.nl/bid-bedank-bewonder/05-03-2023/VPWON_1346043

<https://www.trouw.nl/religie-filosofie/zo-verwerkt-de-evangelisch-lutherse-gemeente-haar-slavernijverleden~b1994a87/>

Gods vrede, in onze handen

Als kind vraagt de Joodse schrijver Abel Herzberg aan zijn grootvader of hij niet even bij God kan aanlopen en hem in alle nederigheid vragen of Hij de mensheid niet kan behoeden voor al die dreigende en verschrikkelijke rampen. Want het gaat niet goed met de wereld. De mensen maken wapen na wapen zonder zich rekenschap te geven waarop dit kan uitlopen. Als God nou alleen maar even zó zou doen met zijn vinger. Of een enkel woord...

TEKST: WIM VAN BEEK - BEELD: PICASSO

Maar Abel kent z'n grootvader: “Zeg maar niets, grootvader, ik weet ook nu weer wat je antwoorden gaat. Je zult zeggen dat je dat zelf allang aan God gevraagd hebt, maar dat God niet zo erg ingenomen was met dit verzoek”. “Ja” zegt de grootvader, “en Hij gaf me de volgende boodschap voor m'n kleinzoon mee:

‘Ik, God, laat de regen neerdalen op de aarde als de aarde dorst heeft, en een deken van sneeuw in de winter. Ik heb het kwaad tegengehouden. Ik heb de mens aan elkaar gegeven. Ik heb heel de aarde gezegend. Is dat niet genoeg? Wat mij nu weer gevraagd wordt, gaat mij te ver. Ik heb de mensen alles gegeven wat zij nodig hebben om met elkaar in vrede te leven.

Ik ben kwistig geweest in het verdelen van de kennis en de talenten waarmee zij al mijn gaven kunnen gebruiken. Evenmin ontbreekt het hun aan mijn handreikingen om te weten wat en hoe te doen. Hiermee acht ik mijn taak volbracht. Wat nu nog moet worden verricht dient aan de mensen te worden overgelaten.

Het woord, en meer dan het woord:
de daad is aan hen.

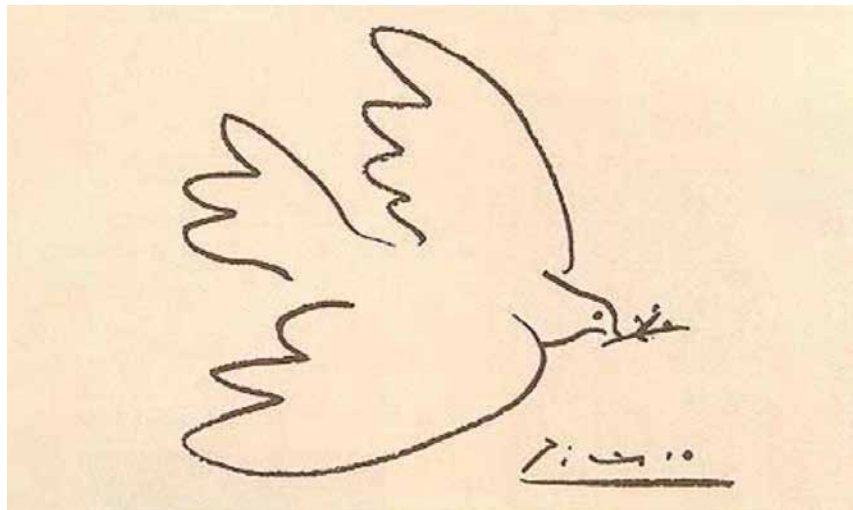
Weg van de vrede

De woorden van vrede en recht en het zeer goede leven gelden niet alleen de mensen van het Joodse volk. Het Joodse volk is door God gekozen om het doorgeefluik van die woorden en daden van God te worden. En om dat als het ware kracht bij te zetten, was er de Jood Jezus. Die kreeg de roeping om duidelijk te maken hoe zeer die God van Israël er voor de mensen is. Dus niet alleen voor de Joodse mensen, maar voor alle mensen op deze aarde. Tja, dachten sommigen, dan zijn wij niet meer exclusief. Dan wordt die God een soort allemansvriend. Wat blijft er dan nog over van onze verkiezing tot het bijzondere volk? Is er dan nog verschil tussen wel en niet geloven? Anderen beseften, dat de wereld dan geweldig mooi zou worden. Als iedereen z'n verdriet kan delen, hoef je ellende niet alleen te dragen. Gedeelde smart is halve smart. Als je vreugde kunt delen dan wordt je geluk verdubbeld! Rechtvaardig handelen, zodat ieder mens tot z'n recht komt. Genadig zijn, zodat de ander de vrede vindt. Als je groot bent je bukken, zodat je oog in oog komt te staan met gekleinere mensen. 'Weg van de vrede' betekent voor sommigen: weg ermee, want met die zogenaamde vrede willen ze onze bijzonder verdiende plek met geweld afpikken. Kijk maar uit, en hou je deurdicht en op slot. Onder het mom van vrede en recht komen ze de baas over je spelen. Maar voor anderen is 'weg van de vrede' het op weg gaan naar het goede leven in vrede. De ander herkennen: 'vles als mijn vles, gebeente als mijn gebeente'. Je niet hoeven te bukken, jezelf niet boven de ander verheffen. Maar elkaar oog in oog kunnen zien: jij bent net zo'n mens als ik.

De vrede is weg

Vrede op aarde. In de liturgie wordt daar elke zondag steeds weer over gezongen. In een smeekgebed, in de lofzang, in de dankzegging, in de wegzending, in de zegen. De vrede kan niet op. De Vrede van God is met jullie allen!

Is die mens zo hardleers dat die bede en die lofzang dagelijks duizenden, ja

miljoenen keren door de wereld klinkt, maar dat die zalige vrede voor zovelen zo ver wegblijft.

Dat nog steeds de leuze van de Romeinen klinkt: 'als je vrede wilt, bereid je dan voor op de oorlog.' Weg met die vrede. En ik zou bijna iets van begrip krijgen over dat oude lied 'Hoog omhoog, het hart naar boven, hier beneden is het niet.' Maar dat is een zo onzalig lied. Alsof wij veel beter de aarde, goddeloos of niet, achter ons kunnen laten, en God zegt: kom maar bij mij hoor, hierboven. Lekker, in de hemel.

Luister, zegt God: ik heb jullie zoveel goeds gegeven. Een zeer goede aarde, mensen om mee te leven en te loven, een aarde om je te voeden. Ik heb jullie uiteindelijk ook nog een mens gestuurd. Om jullie te bevrijden van dat eeuwige "ja maar ...". Zodat je kunt zien en ervaren hoezeer liefde en vergeving, omzien naar de kleine, strijden voor gerechtigheid, allemaal in jullie handen gelegd is. Koppen als vuur kregen de discipelen toen ze beseften hoe groot het goddelijk goed was dat de mens in handen heeft gekregen. De tranen schoten in hun ogen, omdat de liefde van God een ommekeer zal brengen in de nood en de dood. En ze gingen aan de slag om alles tot een goede aarde te maken. Vrede is de weg.

Geestdriftig vrede stichten

Iemand heeft me wel 's gezegd: "De liederen in de dienst zing ik graag mee. Er worden mooie en inspirerende verhalen verteld. En bidden is even mijn vragen ruilen voor de vragen van mijn naaste. En m'n mouwen opstropen. Maar het mooiste, liefste,

allerbelangrijkste van iedere dienst is het slot. De zegen wordt ook mij gegeven. Ga dan in de vrede van de Heer. Die goede vrede krijg ik, neem ik mee, deel ik uit, bepaalt mijn leven. Ik heb die woorden al honderden keren gehoord, maar ik krijg er geen genoeg van. We hebben die vrede zo hard nodig in deze wereld." En ze ging, vervuld van die vrede, de kerk uit, de wereld in. Nee, ze liep niet met grote borden op straat om te demonstreren. Ze deed het veel subtieler, vrede tussen mensen brengen. Ik moest dan vaak denken aan dat rabbijnse verhaaltje. Over water en vuur, die elkaar totaal niet verdragen als ze bij elkaar komen. Maar als je een kookpot gebruikt, dan is een dunne bodem al genoeg om die twee op vreedzaam, liefdevol, ja, verrukkelijk te laten samenwerken. En de heerlijke uitkomst is verheugend en voedzaam, en leidt tot gezamenlijke levensvreugde. Als ik me zo door God laat wegsturen, op weg, de wereld in, naar mensen toe, dan moet en zal er vrede komen. Zullen we samen gaan?

Als we door God zo vervuld worden van zijn vergeving en zijn goede gaven, welaan, dan zijn wij geheiligd. En omdat we zelf verzadigd zijn en niets meer nodig hebben, krijgen we onze handen vrij. Om voor elkaar Christussen te worden.

*Luther in
'De vrijheid van de christen'*

Hoe dominee Laurence Dufour een trend zette

Vrouw in de functie van man? Niks nieuws in Winschoten (1937)

Vorige zomer toonde het Luther Museum Amsterdam de keerpunten in de honderdjarige geschiedenis van lutherse vrouwen op de kansel. Veel aandacht was er in de tentoonstelling voor Laurence Caroline Dufour (1902-1988), die een steen aan het rollen bracht in die geschiedenis. Vanuit een ander perspectief, in haar onderzoek naar Oldambtster Vrouwen, kwam Marianne Kruijswijk deze Laurence Dufour ook 'tegen' en raakte door haar gefascineerd.

TEKST: MARIANNE KRUIJSWIJK

Anleiding voor deze expositie was een brief van Laurence Dufour aan de lutherse synode in april 1922, nu 100 jaar geleden. In die brief vroeg Laurence, in haar stevige handschrift, toegang als vrouw tot het predikambt. In juni van datzelfde jaar antwoordde de evangelisch-lutherse synode principieel op haar vraag dat 'de bestaande reglementen ook vrouwen toelieten tot het predikambt'. Ze brak met haar brief door het glazen plafond naar de preekstoel.

De eerste vrouw die ...

In 2017 maakte ik, in de aanloop naar de herdenking van het vrouwenkiesrecht, een tentoonstelling getiteld 'Oldambtster Vrouwen'. Het Oldambt is de streek rondom Winschoten. De tentoonstelling besteedde veel aandacht aan 'de eerste vrouw die ...': de eerste vrouwelijke schooldirecteur, het eerste vrouwelijke gemeenteraadslid of de eerste vrouwelijke burgemeester.

Laurence Dufour was, als eerste vrouwelijke dominee in het Oldambt, onderdeel van deze tentoonstelling. Toen zij in 1937 in Winschoten aankwam, had zij al een lange route achter de rug. Het was niet eenvoudig gebleken om na haar afstuderen een beroep te krijgen. Ze preekte hier en daar, nam een tijdje de directeursfunctie van het oude mannen- en vrouwenhuis in Haarlem waar en was een half jaar onder-directrice bij de Heldringstichting in Zetten. Pas in 1931 werd ze naar haar eerste gemeente in Groede beroepen. Zes jaar later vertrok ze naar Winschoten. Hoe verging het haar in het Oldambt?

In context: Ro de Beer en Anna Post

Twee Winschoter vrouwen, die ook in de tentoonstelling als 'de eerste vrouw die ...' voorkwamen, stel ik graag aan u voor: Ro de Beer en Anna Post. In 1919 waren de eerste verkiezingen na de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen. Door een bijzondere juridische speling konden vrouwen dat jaar wel gekozen worden, maar niet stemmen. De Winschoter mannen kozen twee vrouwen in de raad. De liberale Ro de Beer was één van de twee. Meteen in de eerste raadsvergadering nam zij het woord. Ze

Afscheid als ziekenhuispredikante (1986)

werd al snel in de rede gevallen door de burgemeester. In geen enkele andere vergadering heb ik hem dat in de verslagen zien doen. Wat volgde was een verhaal dat we nu *mansplaining* zouden noemen. Ro was onverstoortbaar en kwam al snel naar voren in de notulen als een volwaardig raadslid.

Prinses Juliana bezoekt haar studievriendin in Groede (1934)

Vier jaar eerder, in 1915, was een bodemprocedure aangespannen door de minister van Justitie tegen het arrondissement in Winschoten. Anna Post was als eerste vrouw benoemd bij de griffie. Volgens de minister mochten vrouwen geen deel uitmaken van de rechterlijke macht. Er volgde een rommelige serie rechtszaken die eropuit draaide dat Anna haar baan kon houden. Haar zoon vertelde dat ze zich weinig aantrok van het rumoer rond haar persoon. Ze deed gewoon haar werk en vertrok een paar jaar later naar Amsterdam. Daar had ze gedurende haar verdere werkend leven leidinggevende functies bij de gemeente. Een vrouw in de functie van een man was dus geen nieuws meer in het Winschoten van 1937. Maar in de kerk was dat het wel.

Rechtzinnig versus vrijzinnig

Laurence Dufour kwam naar Winschoten op een moment dat daar net een jarenlange strijd in de gemeente was beslecht. Ze had haar beroep te danken aan één man: Jan Zaadhof. Jan was de leider van de rechtzinnigen in een gemeente die als vrijzinnig te boek stond. Jarenlang was er strijd om erkenning van de rechtzinnigen die de meerderheid van de gemeente vormden. De vrijzinnige kerkenraad gaf de rechtzinnigen maar mondjesmaat de ruimte. Jan organiseerde eigen diensten in een plaatselijk gemeenschapscentrum met steun van de predikanten uit Pekela, Stadskanaal en Veendam. Na een klacht over de achterstelling van de rechtzinnigen bij de synodale commissie kon hij

lid worden van de kerkenraad en stap voor stap bouwde hij verder tot de hele kerkenraad uit rechtzinnigen bestond. In het kerkblad van februari 1937 schreef hij juichend dat er nu, na zoveel jaar, eindelijk een rechtzinnige dominee zou komen: Laurence Dufour. Het lijkt erop dat haar rechtzinnigheid haar vrouw-zijn in de schaduw zette.

Aan de slag

Haar intredepreek, in maart 1937, hield Laurence Dufour over: "Als de Here het huis niet bouwt, vergeefs bouwen de bouwlieden daaraan" (Psalm 127). Een duidelijke boodschap om aan de slag te gaan. Dat deed zij zelf zeker. De gemeente groeide, er werden weer kinderen gedoopt, huwelijken ingezegend en geloofsbelijdenissen gevierd. Jan Zaadhof zou haar haar hele periode in Winschoten tot 1949 trouw bijstaan en ondersteunen.

Laurence Dufour en met haar Ro de Beer en Anna Post toonde zich een sterke vrouw die aanpakte en voor zichzelf opkwam, hoewel de emancipatie niet altijd van een leien dakje ging. Dat bleek al uit de dappere brief die ze als 19-jarige aan de synode stuurde. Wat bracht deze vrouwen nu zover? Ze waren hoogopgeleid en kwamen uit rijke families. Dat zal het makkelijker gemaakt hebben. En dan: ze hadden mannen om zich heen die hen steunden of in ieder geval hun ambitie accepteerden. In een tijd dat mannen het maatschappelijke en kerkelijke leven bepaalden was dat beslist een noodzaak. Ro kreeg steun van haar partijleden, Anna van collega's binnen de rechtbank en Laurence had Jan Zaadhof. Zij had die mannelijke steun in de lutherse kerk al eerder gehad. Dat blijkt wel uit de brief van aanbeveling van vrijzinnige predikanten die in de tentoonstelling in het Luther Museum te zien was.

Marianne Kruijswijk woont in Groningen. Zij is historicus en archivaris en werkt momenteel aan een biografie van Laurence Dufour. In komende nummers van elkkwartaal zal zij meer schrijven over de vorderingen van haar onderzoek. In het kader van dit onderzoek komt zij graag in contact met mensen die Laurence hebben gekend en daarover willen vertellen. Mail naar: mbkrujswijk@gmail.com

Lijden aan de eenzaamheid...

In gesprek met joodse en christelijke gesprekspartners uit heel Europa (LEKKJ) ging het onlangs over 'Waardig leven – Waardig sterven'.

TEKST: ANDREAS WÖHLE

Wat mij daarbij allereerst opviel was, dat wij vooral veel wisten te delen over hoe er in onze samenlevingen wordt gestorven en welke praktische regelgeving daarbij wordt bedacht. De waardigheid in (vervroegd geïnitieerde) stervensmomenten - zo constateerden wij - wordt doorgaans beredeneerd vanuit de gedachte van de autonomie en het optimaliseren van de persoon. Alleen het zogenaamd beste 'ik' is iets waard en wij doen er alles aan om het te maken of te bewaren, van fitness tot cosmetische operaties, van door kunstmatige intelligentie versnelde leerprocessen tot het vergaren van zichtbare rijkdom.

Zo wordt het 'ik' tot een project en een object dat verbeterd moet en kost wat kost bewaard: *"Ik wil niet sterven als een plant!"*, is een vaak gehoord argument. Een geoptimaliseerd bestaan in autonomie is blijkbaar in onze westerse samenlevingen hét criterium voor werkelijk vervuld menselijk leven. Als ik autonoom beslis over zoveel andere zaken, dan zou dat toch ook voor het moment en de vorm van mijn dood moeten gelden?

Vooraf onze Midden- en Oost-Europese partners keken ons ongelovig aan bij wat wij vertelden over hoe er in ons land en andere westerse samenlevingen over levenseinde wordt gesproken. *Waar is dan de gemeenschap rondom de stervende? vroegten zij. Waar zijn de families en de vrienden en de gemeente? Welke rol mogen zij spelen in het leven en het sterven van een geliefd mens en in het vertellen over hoe VERBONDENHEID MET ELKAAR (en God?) de kern is van leven en hoe dat helpt veel van het lijden te verdragen dat daarmee (met leven en sterven) soms gepaard gaat?*

Een ander vertelde dat recente studies aantonen dat vooral jongeren vandaag lijden aan het leven en aan de zinloosheid en eenzaamheid ervan. 'Geestelijke gezondheid' wordt nota bene nu door de jongeren van de Europese kerken hoog op de agenda geplaatst van de noden van onze tijd - en werd door hen ingebracht als dringend gesprekstema straks bij de Assemblee van de Lutherse Wereld Federatie in Krakow!

Met elkaar sprekend, probeerden wij te verstaan wat wij hoorden.

Is het misschien zo, dat de eenzaamheid die mensen vandaag als lijden ervaren niets anders is dan een gevolg van een uitgeholde en naar binnen geslagen autonomiegedachte? En kan je dan zeggen dat de door ons allereerst zelf geschapen (en veelal op autonomie gespitste) vorm van samenlevingen, de flexibilisering van werk en samenlevingsvormen de directe oorzaak zijn voor de toegenomen vraag naar een vervroegd geïnitieerd sterven? Met andere woorden: Hebben wij eerst het probleem gecreëerd (of in ieder geval laten ontstaan) waar wij nu met geassisteerde stervensprocessen en euthanasie de 'praktische oplossingen' voor aandragen? Een verontrustende gedachte! Maar zeker een die we niet zomaar van tafel moeten vegen. Vooral toen wij gingen doordenken over het feit dat ontwikkelingen op dit vlak mede worden aangestuurd door economische processen daarheen.

Wat betekent dit voor de beslissingen waar onze samenlevingen straks of nu al voor komen te staan. Hoeveel van wat over autonomie óf over waardig leven en sterven wordt gezegd zal dan nog praktisch relevant worden geacht?

Elkaar aankijkend vroegen wij ons af wat ons te doen staat, als geloofsgemeenschappen in de samenlevingen steeds minder als 'relevante factor' worden beschouwd. Wellicht dit: Wij zullen ons blijven inzetten voor een ander waardesysteem en een andere manier van leven - te beginnen in ons eigen omgaan met elkaar. Een systeem waarbij 'zorg (voor elkaar)' een waarde is en niet allereerst een kostenfactor. En we zullen dat moeten voorleven, in hoe wij omgaan met elkaar en anderen, in hoe onze diaconieën ook in de samenleving blijven opkomen voor wie tussen wal en schip geraken, in hoe wij onze eigen levens inrichten en in wat wij onze kinderen meegeven aan gedachten en beelden over hoe leven 'goed' kan zijn - 'tov' heet dat in het Hebreeuws van het scheppingsverhaal.

Wij zullen moeten blijven vieren, dat leven allereerst samen-leven is, en dat 'samen' een dimensie kent die het

intermenselijke overstijgt en ons met allen en alles verbindt. 'In Christus verbonden' - zeggen wij dan in de liturgie van de eucharistie. En het zou nog eens kunnen dat dat een buitengewoon dwarse gedachte is in een tijd waarin de atomisering van het bestaan om zich heen grijpt. Soms is 'vroom' niets minder dan revolutionair!

LEKKJ staat voor Lutherische Europäische Kommission Kirche und Judentum. In mei dit jaar werd de 'Jahrestagung 2023' gehouden in Leipzig. Tijdens de openingsavond hield rabbijn Jonathan Romain (Berkshire, Engeland) een voordracht over 'Dignity of Life - Dignity of Dying'.

Een zingend Luthers Convent bijeen in Ede

TEKST EN BEELD: CRISTINA PUMPLUN

Het is de week voorafgaand aan de Stille Week. Met het oog op deze bijzonder drukke periode voor predikanten en pastores is bewust voor dit moment gekozen: de stilte voor de storm. Een dag ver weg van alle verplichtingen op de eigen werkplek zou nog weleens wel-dadig kunnen zijn. Het thema van dit voorjaarsconvent - kerkmuziek en gemeenteopbouw - past daar wonderwel bij. Er zijn dan ook maar liefst 20 predikanten en pastores uit alle hoeken van het land afgereisd naar Ede.

De Lutherse Kerk in de stad aan de Veluwezoom blijkt makkelijk te vinden. De trein rijdt vlak langs de kerk en zo zie ik vanuit mijn raam al collega's naar de ingang lopen. De zwaan hoog in de top van de kerktoren geeft een lutheraan toch steeds een gevoel van thuiskomen. Na de eerste ontmoetingen in het gemeentecentrum naast de kerk, bij koffie en koek, is het tijd om de kerk in te gaan voor het morgen-gebed. Men blijkt goed toegerust te zijn voor het onderwerp van deze dag: ik tel maar liefst drie orgels en een piano. Het eerste gespreksonderwerp wordt dan ook gepresenteerd door Lieke van Zanden, predikant van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Ede: 'Zing het jaar rond'. Het komt mooi uit dat *elkkwartaal* 1/2023 net is verschenen met een artikel over dit project (pagina 18). Lieke van Zanden vertelt er gloedvol over.

Eigen rol in de dienst

Het gaat haar en de cantor van de gemeente, Maarten van Kapel, erom de kinderen in de gemeente actief bij de kerkdienst te betrekken, hen te laten ervaren wat liturgie is en hoe je vierend met elkaar het jaar doorgaat. De kinderen blijken dat heel natuurlijk op te pakken. Nadat ze eenmaal een Kyrië-lied hadden geleerd, zo vertelt ze, zetten ze dat in de volgende dienst spontaan in. Ze ontdekten hun eigen rol in de dienst. We praten er nog wat over door: over de praktische kanten van het project, het steeds belangrijker wordende aspect van de communicatie en zeker ook de noodzakelijke betrokkenheid van ouders en andere gemeenteleden.

Vocale rek- en strekoefeningen

Aansluitend is het dan aan ons predikanten en pastores zelf om naar hartenlust geleid en begeleid te zingen. Cantor-

organist van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Den Haag, Sander van den Houten, laat ons de nodige rek- en strekoefeningen doen, we sissen en neuriën fanatiek en als alle stemmen losgezongen zijn, is het tijd om aan de slag te gaan met een canon en het - in het spoor van Taizé - meerstemmig zingen, dat waar liefde en vriendschap zijn, dat God daar is: Ubi caritas et amor. Ook aan deze bekende melodie blijkt nog wel wat gesleuteld te moeten worden wat betreft ons stemgebruik. "Jullie drukken de liefde wel een beetje door", horen we Sander op een gegeven moment met een knipoog zeggen. "Meestal gaat dat meer vanzelf." Een spontane lach blijkt ook goed te zijn voor het losmaken van je stembanden. Voordat we aan de lunch gaan is er nog tijd voor het samen zingen van een paar verzoeknummers met het oog op de komende Stille Week.

Landelijke lutherse jongerendag?

Voor het middagprogramma hebben collega's ideeën aangedragen op het gebied van jeugdwerk en gemeenteopbouw. Daarbij gaat het vooral over verbinding van mensen onderling en met de kerk, of over de mogelijkheden van een landelijke lutherse jongerendag of ideeën op het gebied van jongerencatechese. Zo komen er vanzelf weer nieuwe thema's op om een volgende keer over door te praten. Met het gebruikelijke rondje over het persoonlijke wel en wee en dat van onze gemeenten, sluiten we de dag af en reizen we op vleugels van het gezang huiswaarts.

Aan het woord: de afgevaardigden uit de Protestantse Kerk naar de Dertiende Assemblee

Op 13-19 september 2023 komt de Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie (LWF) voor de dertiende keer bijeen in Kraków (Polen). Tijdens deze bijeenkomst reflecteren afgevaardigden van LWF-lidkerken uit alle delen van de wereld op de aard en de weg naar de toekomst van de wereldwijde lutherse gemeenschap. Deze keer wordt de Protestantse Kerk vanuit Nederland vertegenwoordigd door een delegatie van vijf leden die vertellen over hun betrokkenheid bij het thema en de onderwerpen van de Assemblee.

TEKST: JOREN REICHEL

Vanuit de Protestantse Kerk zijn dat: ds. René de Reuver (scriba van de Protestantse Kerk), ds. Karin van den Broeke (programmaleider Kerk in Actie), ds. Andreas Wöhle (president-bisschop Evangelisch-Lutherse Synode), ds. Margo Jonker (adviseur Evangelisch-Lutherse Synode) en Joren Reichel (synodelid). Wat is hun betrokkenheid, hoop en inspiratie voor de deelname van de Protestantse Kerk vanuit de Nederlandse context aan deze Assemblee?

Ds. René de Reuver

Ik zie uit naar mijn tweede Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie. Mijn eerste kennismaking met de wereldwijde lutherse familie was in Windhoek, Namibië, 2016. Ik was toen pas enkele maanden werkzaam als scriba, algemeen secretaris, van de Protestantse Kerk in Nederland. Afkomstig uit de *reformed tradition* heb ik volop genoten van de vorige assemblee. De vieringen, gesprekken in kleine groepen en de onderlinge ontmoetingen spraken me aan. Ik zie hier weer naar uit.

Het thema van de Assemblee spreekt mij aan: Eén lichaam, één Geest, één Hoop (Efeziërs 4:4). Dit sluit naadloos aan bij ons huidige visiedocument *Van U is de toekomst*. Het hoofdstuk over eenheid is het jaarthema van dit seizoen. De lijnen komen voor mij dus heel mooi bij elkaar. Ik hoop eenheid te ervaren, inspiratie op te doen en concrete aanzetten mee naar huis te nemen om in onze eigen context hoop en eenheid handen en voeten te geven. Ik vind het bijzonder om als gedelegeerde van een *united church* te participeren. Ik hoop dat het thema allen inspireert om eenheid te zoeken met andere kerken en de LWF stimuleert eenheid te zoeken met andere oecumenische organisaties zoals de WCRC.

Ds. Andreas Wöhle

Als jonge student werd ik geïnspireerd door de gedachte dat nota bene al in 1947 kerkmensen elkaar in de LWF opnieuw wisten te vinden, over alle bloederige loopgraven van de oorlog heen. Die lutherse wereldfamilie is geboren vanuit

de wens om elkaar niet op te geven, maar te blijven beseffen en te willen leven dat wij één kerk zijn in Christus. Later heb ik ervaren: in die ontmoetingen van de wereldfamilie klopt het hart van de wereldwijde kerk! Hier herkennen mensen in elkaar over en weer dezelfde drijfveren en de diepe geborgenheid in het geloof, in vieringen, muziek en het samenzijn bij brood en wijn, over alle grenzen van taal, cultuur en gebruiken heen. Daarbij helpt uiteraard de herkenbare liturgie, maar ook de gedeelde spiritualiteit van het weten om Gods genadige nabijheid, die alle mensen uitdaagt en bestemt tot een leven in vrijheid.

Wat deze voor mij vierde Generale Assemblee betreft, hoop ik dat er ook deze keer 'muziek in zit' en inspiratie en oriëntatie van uit zal gaan. Dat geldt voor de grote thema's van klimaatgerechtigheid, mensenrechten en een theologisch en gelovig verantwoorde relatie met Israël, maar ook voor het perspectief op de toekomst van de kerk, die wij niet in handen hebben.

Ds. Margo Jonker

Als predikant van de lutherse gemeente Zwolle, en adviseur van de Synodale Commissie van de lutherse synode krijg ik de gelegenheid om als afgevaardigde naar de Wereld Assemblee van de lutherse

kerk in Kraków te gaan. Daar zullen gemeenten uit de hele wereld vertegenwoordigd zijn. Dat je als kerk deel bent van een wereldgemeenschap vind ik intrigerend. In luthers Nederland is er een grote landelijke betrokkenheid van kerkelijke gemeenten. Dat het ook geldt voor de gemeenten wereldwijd, ga ik graag verkennen.

Ik hoop dat op de Assemblée kerken en mensen uit verschillende delen van de wereld, en daarmee met heel verschillende levens en geloofservaringen, elkaar van harte willen ontmoeten. Dat het gaat om van aangezicht tot aangezicht elkaar te zien, discussie niet uit de weg te gaan, te luisteren en de wil hebben om dat wat een ander zegt van waarde te laten zijn voor mijn eigen denken en geloven, en ook voor de Nederlandse situatie.

Mijn focus zal wereldvrede zijn – dit vanwege de oorlog in Oekraïne en de verbijstering dat een dergelijke oorlog gaande is. Hoe is het zo gekomen? En hoe kunnen we wegen naar vrede initiëren? Daarnaast zal mijn aandacht uitgaan naar hoe de LHBTQI+ gemeenschap tot recht kan komen.

En ik hoop, dat er persoonlijke gesprekken plaatsvinden over hoe mensen leven en hoe geloof in hun leven een rol speelt.

Joren Reichel

Na een inspirerende bijeenkomst van de Europese lidkerken in Oxford voor de Pre-Assemblée, zie ik uit naar de ontmoeting van de wereldwijde lutherse gemeenschap in Kraków. De Assemblée geeft

tastbaar gestalte in de wereld aan wat wij belijden in de viering op zondag, dat wij een kerk van alle tijden en plaatsen zijn. Dat komt al tot uitdrukking in het thema van de Assemblée, maar het herinnert mij ook aan de woorden van voormalig LWF-president Josiah Kibira die dominee Anne Burghardt (LWF-secretaris) tijdens haar toespraak voor de Generale Synode van de Protestantse Kerk aanhaalde: ‘There’s no church so big and so rich, that it wouldn’t depend on the gifts of others; there’s no church so small and so poor it wouldn’t be able to enrich others.’ Het thema van de Assemblée verbindt. Ik beschouw het als een teken dat de lutherse gemeenschap in tijden van toenemende polarisatie samen weet te komen in het licht van ‘Eén Lichaam, één Geest, één Hoop’. Dat geeft hoop voor de weg naar de toekomst. In 2019 reflecteerde aartsbisschop dominee Antje Jackelén (LWF-vicevoorzitter van de Noord-Europese regio): “Het gaat niet om het eerstvolgende dat we al dan niet kunnen veranderen, maar om het besef van het diepzinnige gevoel getransformeerd te zijn, doordrenkt met de geest van het evangelie.” Tijdens de Assemblée zullen wij ons uiteraard, zoals kerken in alle tijden, richten op grote uitdagingen van onze tijd. Het is mijn hoop dat we ook in de plaatselijke context van de Protestantse Kerk tastbaar gevolg kunnen geven aan de hoopvolle verbinding die we als wereldkerk rond deze onderwerpen weten te vinden.

Ds. Karin van den Broeke

Programmameider van Kerk in Actie, was niet in de gelegenheid om bij te dragen aan dit artikel. Haar bijdragen volgen later.

Danielle Dokman preekt tijdens de LWF assemblee

Dominee Danielle Dokman van de Evangelisch-Lutherse Kerk in Suriname zal in september de openingspreek houden tijdens de dertiende LWF Assemblée.

Dokman is geordineerd in de Maarten Lutherkerk in Paramaribo, waarbij ook predikanten uit Nederland aanwezig waren. Zij is een voormalig LWF-raadslid voor de Latijns-Amerikaanse en Caribische regio en doet momenteel haar doctoraalstudie aan het Luther Seminary in St Paul, Minnesota, waarbij ze zich specialiseert in Bijbelse profetie in het Oude Testament.

“Ik ben erg opgewonden om weer betrokken te zijn bij mijn LWF-familie”, zei Dokman, sprekend vanuit Colombia, waar ze deelnam aan de regionale Pre-Assembly. “Mijn tijd in de Raad was vormend en verrijkend, en hielp me om veel vaardigheden op te bouwen en te zien wat het echt betekent om Gods werk op mondiaal niveau te doen, zowel regionaal als lokaal in mijn eigen land”, voegde ze eraan toe. Zij is lid van de thematisch inhoudelijke referentiegroep

van de Assemblée en was nauw betrokken bij het opstellen van de studiegids voor afgevaardigden en iedereen die meer wil weten over het evenement in Kraków.

Zorg liever voor connectie dan correctie

Luthers Diaconaal Platform bijeen in themabijeenkomst 'Mantelzorg en Dementie'

Op 22 april heet LDP-bestuursvoorzitter Elsa Aarsen-Schiering de bijeengekomen lutheranen hartelijk welkom voor het programma over *Mantelzorg en Dementie*. Ze leidt dit in met een verhaal over de 'Goede Herder', het thema voor zondag *Misericordias Domini*. In een moment van stilte worden de overledenen herdacht.

TEKST: PATTY BESSELING EN ELSA AARSEN-SCHIERING - BEELD: PIET KAMP

Dan herinnert ze eraan dat iedereen kan worden geconfronteerd met mantelzorg en dementie. Als diaken kun je bij een bezoek gevraagd worden om even een boodschapje of klusje te doen. Daar begint het mee maar het kan al snel meer worden. Voor je het weet kan je er tot over je oren bij betrokken zijn. Voor het ochtendprogramma introduceert Elsa de dames *Hanneke van de Pol* en *Frija Flach*, die trainingen geven over dementie.

Dementie

Dementie betekent 'achteruitgang'. De kans dat je met dementie te maken krijgt is groot. Het wordt vaak duidelijk dat mensen meer dan vergeetachtig zijn, weglopen, negatief, onrustig, angstig zijn, agressief. Het is slijtage in de hersenen, zeg maar. Men kijkt dan eigenlijk naar wat de patiënt niet meer kan. Hanneke en Frija willen graag dat men kijkt wat er nog wel kan, wat er nog is. Dat is een hele andere benadering. Eén op de vijf mensen krijgt dementie. Bij vrouwen is dat één op drie, bij mannen één op zeven. De vrouwen worden vaak ouder. Alzheimer is altijd dementie, dementie is niet altijd Alzheimer. Bij een Alzheimerpatiënt is er eiwitophoping in de hersenen, wat kennis wegdrukt. Dementie kan vele vormen hebben. Vasculaire dementie komt door problemen in de doorbloeding van de hersenen. Parkinson eindigt vaak in dementie, waarschijnlijk door landbouwgif. Lewy body is een omgekeerde vorm. Dus eerst dementie en dan Parkinson. En zo zijn er nog

andere vormen van dementie. Er wordt veel onderzoek gedaan maar men weet nog lang niet alles.

Voorbeeldspel

De zorg voor dementen via de overheid wordt steeds schaarser, waardoor het voor mantelzorgers zwaarder wordt. Hanneke en Freya geven enkele methodes om contact te maken en waarschuwen ervoor de demente persoon niet te snel te corrigeren; soms maakt dat de patiënt alleen maar depressiever en agressiever. Er wordt een voorbeeldspel gespeeld.

De groep aanwezigen wordt gevraagd twee aan twee tegenover elkaar te gaan staan en tot drie te tellen, maar dan om en om. Dat is al heel lastig. Als dan gevraagd wordt om het getal twee niet te noemen maar daarvoor in de plaats te klappen, wordt het nog moeilijker. En zeker als de drie moet worden veranderd in het stampen op de grond, bakt niemand er meer wat van. Hiermee wordt duidelijk dat een demente persoon zich eigenlijk altijd in zo'n toestand bevindt. Je weet dat je zoiets moet kunnen, maar het lukt je niet meer. Dat is heel frustrerend, waardoor de demente persoon ander gedrag gaat vertonen. Als men dan gaat corrigeren worden ze steeds verdrietiger. Het zit in de mens om te corrigeren, ook vaak uit schaamte.

Stralend laten falen

Aangeraden wordt de betrokkene in zijn waarde te laten ... 'stralend te laten falen'. Praat met ze mee, zodat je echt contact krijgt. Na een korte pauze wordt dit laatste voorbeeld

weer twee aan twee uitgetoet in de opdracht de één ergens over te laten mopperen en de ander daar pas later goed op te laten reageren. Dan merk je dat je meer contact krijgt dan wanneer je meteen negatief reageert.

Connectie in plaats van correctie

Hoe ga je om met een beschuldiging door een dement persoon?

Een demente ziet iets niet meer voor zich en denkt dat het is gestolen, of hij/zij bergt het ergens op waar het niet meer terug te vinden is. Erken dan het gevoel en stel voor het samen op te zoeken. Dan heb je goed contact. Luister naar de emotie en de behoefte achter het gedrag. Ieder gedrag is een emotie.

Verder is het advies bij binnenkomst te zeggen wie je bent. Laat de demente niet raden; vertel wat je komt doen en vraag iets simpels, geef niet te veel mogelijkheden. Laat bijvoorbeeld een banaan of chocola zien en vraag wat ze willen. Te veel keuzes geeft extra stress; kijk wat diegene nog wel kan.

Wat is mantelzorg?

Het programma wordt vervolgd door *Rianna Portengen*, Casemanager van Cordaan (Thuiszorg) – te Amsterdam. Vanuit die functie staat ze samenwerking voor met mantelzorgers. De term betekent: met de mantel der liefde zorgt men voor de naaste. Dit is vaak een langdurige zaak, die begint met simpel een boodschapje voor iemand doen. Voor je het weet zit je tot over de oren in de mantelzorg. In Nederland zijn er ongeveer 25.000 mantelzorgers.

De zorgvraag is: 'Hoe kan degene die zorg nodig heeft zo lang mogelijk thuisblijven?' De partner krijgt het daar vaak moeilijk door. Voorop staat dat er rust komt en men weet dat er voor je gezorgd wordt. De disbalans

kan voor partners en andere bewoners heel pittig zijn. Dan is het belangrijk dat er ondersteuning komt en dat mantelzorgers hun eigen grenzen bewaken.

Wie doet wat?

De huisarts is daarbij de poortwachter. Verder ligt een taak bij de gemeente en de zorgbesteders en er kan financiële hulp nodig zijn. De casemanager maakt duidelijk wie wat doet en waar je hulp kunt krijgen: praktische en materiële hulp. Vaak wordt de mantelzorgmakelaar genoemd, die zorgt voor de persoonlijke begeleiding.

Je bent mantelzorg als je je partner helpt, maar ook wanneer je iemand helpt die niet je partner is. En je moet er tijd voor hebben.

Zorgverzekeraars hebben verschillende regelingen voor vergoedingen; per gemeente en per vergoeding verschilt dat. Het aantal dementen stijgt nog steeds. Afgelopen jaar waren dat er 290.000. Zodra de diagnose van dementie is gesteld, is er recht op een casemanager. Die heeft onder meer als taak het netwerk te vergroten, mensen wegwijs te maken, te zorgen dat men een levenstestament maakt en de begeleiding van het traject. Uiteindelijk gaat 80% naar een verpleeghuis. Dan stopt de geldstroom, terwijl een casemanager dan nog veel kan betekenen.

Soorten hulp

Hulp kan bestaan uit: hulp in de huis-houding, thuiszorg, sociale controle (eet de betrokken persoon wel voldoende en gezond?), fysiotherapie (aan huis of in de praktijk), ergotherapie (zo lang mogelijk alles kunnen doen - desnoods met hulpmiddelen), individuele begeleiding (wandelen, spelletjes doen), technologie inzetten, geheugensteuntjes aanbrengen. Vertegenwoordiging (wie kan en mag beslissingen nemen), bij wilsonbekwaamheid een deskundige inschakelen. Mentorschap, eventueel een bewindvoerder, volmacht zoeken.

Als er geen familie is wordt een curator aangesteld. Als een persoon geen familie of wettelijke vertegenwoordiger heeft kan een artikel 21 regeling aangevraagd worden.

Als er een duidelijk verzet is, dan moet er een rechterlijke beoordeling komen. Waar doe je goed aan? Mag je als buitenstaander beslissen of iemand opgenomen wordt op een gesloten afdeling in een verpleeghuis? Het zijn en blijven ethische dilemma's.

En ook al is het een 'zwaar' onderwerp, er werd toch ook gelachen. Elsa bedankt de sprekers voor hun verhelderende bijdrage en de aanwezigen voor hun deelname aan de dag.

Sabine Hiebsch herbenoemd op leerstoel Lutherana

Luther, zijn theologie en het Nederlandse lutheranisme steeds steviger op de kaart

De leerstoel Lutherana aan de Theologische Universiteit (TU) Kampen|Utrecht werd in 2017 ingesteld, vanwege de Kooiman-Boendermaker-Luther Stichting (KBLS). De stichting heeft als doel het bevorderen van onderzoek, onderwijs en de verspreiding van kennis over Martin Luther en zijn theologie, alsmede over de geschiedenis van het lutheranisme in het algemeen en die van het lutheranisme in de Nederlanden in het bijzonder.

TEKST: ALMA EVENHUIS

Hier toe vonden de universiteit en prof. dr. Sabine Hiebsch elkaar in een vruchtbare samenwerking die nu wordt voortgezet en verder uitgebouwd in een nieuwe termijn van zes jaar. De universiteit wilde het contract verlengen omdat zij de bijzondere leerstoel als een succes ziet. “De perspectieven die prof. Hiebsch in haar onderzoek, onderwijs en valorisatie inbrengt, zijn verrijkend voor de universiteit als geheel”, aldus drs. Pim Boven namens het College van Bestuur. Dat is ook merkbaar in de verschillende bestuurlijke functies die zij aan de TU bekleedt. Haar grote internationale netwerk, zowel voor Lutherana als in de breedte van het reformatieonderzoek, draagt bij aan de bredere inbedding die de universiteit nastreeft.

Het duidelijk vormgeven van de bijzondere leerstoel aan deze universiteit zag Sabine Hiebsch als belangrijk doel. “Er is geen andere Nederlandse universiteit waar Lutherana in onderwijs en onderzoek zo’n prominente plaats heeft. Luther en het Nederlandse lutheranisme wilde ik heel duidelijk op de kaart zetten, ook internationaal.” Veel heeft ze de afgelopen jaren al kunnen bereiken. In haar onderzoek besteedde ze onder meer aandacht aan lutherse inauguratiepreken, de theologie en materiële cultuur van het avondmaal in het Nederlandse lutheranisme, de armenzorg, aan

luthers religieus erfgoed en aan de geschiedenis van de vrouwen ordinatie in de lutherse kerk in Nederland. Ze droeg bij aan exposities in het Luther Museum Amsterdam, onder andere als gastcurator voor de tentoonstelling ‘Lutherse vrouwen op de kansel (1922-2022)’ in 2022, en voor de tentoonstelling in Worms: ‘Hier stehe ich. Gewissen und Protest -1521-2021’ was ze lid van de internationale wetenschappelijke raad van advies. De verhouding nationaal-internationaal heeft een groot gewicht; ze publiceert veel over het lutheranisme in het Nederlands maar ook in het Engels, Duits en Frans. “Engels is belangrijk omdat de meeste literatuur over het Nederlandse lutheranisme in het Nederlands geschreven is en voornamelijk in eigen kring bekend”.

Dr. Hans van der Meer, lid van het Curatorium en adviseur van de KBLS, ging in op het belang van een curatorium voor alle bijzondere leerstoelen, dus ook de Lutherse. Enerzijds wordt gekeken naar de prestaties van de op de leerstoel benoemde hoogleraar, anderzijds naar de wijze waarop de universiteit het functioneren van die hoogleraar mogelijk maakt: “Daarbij heb ik mogen constateren dat de prestaties van prof. Hiebsch als excellent zijn bevonden. De waardering van de universiteit voor haar werk blijkt ook uit het grote aandeel in het onderwijsprogramma dat aan haar is

gegund: Luther en het Nederlandse lutheranisme vallen niet meer weg te denken uit het programma van deze universiteit.”

Ook KBLS-voorzitter ds. Ilona Fritz, toont zich ingenomen met de voortzetting van de leerstoel. In Duitsland, waar zij predikant is, zijn de rollen tussen de confessies omgedraaid. De lutherse traditie is er veel groter dan de gereformeerde. Juist daarom spreekt het haar zo aan dat hier in Nederland de TU, staande in de gereformeerde traditie, desalniettemin oog heeft voor de lutherse traditie en die blijkt te waarderen als ‘bouwsteen voor

haar opleidingen'. Deze leerstoel is een goed voorbeeld hoe "in onze tijd van voortgaande secularisering als tegenwicht de rijen kunnen worden gesloten en gemeenschappelijke wortels gedeeld."

Als rector spreekt prof. dr. George Harinck zich namens het College van Bestuur verheugd uit over de herbenoeming: "Met collega Hiebsch biedt de universiteit een breed aanbod op het gebied van de kerkgeschiedenis van hoge kwaliteit. Met het lutherse specialisme biedt de universiteit een unieke aanvulling op het theologie onderwijs in Nederland."

In de lijn van de hoogleraren Kooiman en Boendermaker - naamgevers van de KBLS - focust Sabine Hiebsch in

haar onderzoek en onderwijs op de bronnen, schriftelijk en uit de materiële cultuur, altijd in de combinatie van theologie en kerkgeschiedenis. Vooral van haar voormalig promotor en latere

gesprekspartner Joop Boendermaker leerde ze de bronnen bepalend te laten zijn en zich niet van de wijs te laten brengen door de mening van anderen. "Het Nederlandse lutheranisme is een minderheid als traditie, dat maakt het onderzoek zo spannend: Hoe heeft het lutheranisme zich hier ontwikkeld in vergelijking met landen met een lutherse meerderheid?" Prof. Hiebsch is gelukkig met haar herbenoeming waarmee ze de kans krijgt in de komende jaren verder te bouwen aan wat inmiddels al is bereikt. En met de zekerheid dat elke student die afstudeert het hele pakket Lutherana heeft gehad. "Steeds met het oog op wat aanstaande predikanten en andere theologen verder helpt in hun verstaan van de theologie en de kerkgeschiedenis vanuit Luthers perspectief".

Bezoek lutherse synode aan de lutherse gemeente Hoorn

TEKST: LEVY PROVOOST

Twee afgevaardigden van de Lutherse Synode, Bianca Groen Gallant en Joren Reichel, bezochten onze dienst van 19 maart. Zij wilden informeel kennismaken met onze gemeente en het trof wel bijzonder dat wij elkaar mochten ontmoeten tijdens de viering van het Heilig Avondmaal. Dat scheidt meteen een bijzondere band en het tekende ook een sfeer van openheid en welwillendheid die garant stond voor een vruchtbaar en diepgravend gesprek tijdens het koffiedrinken in de bovenzaal.

Je zou verwachten dat het gesprek ging over de bekende onderwerpen zoals het teruglopend ledental van de protestantse gemeenten in het algemeen en de lutherse denominatie in het bijzonder. Maar nee, er werd juist op gewezen dat de Lutherse Gemeente in Hoorn een open gemeente is voor vogels van zeer uiteenlopende pluimage. De sfeer in onze gemeente was daardoor belangrijker dan een nauw omschreven identiteit. Deze open sfeer was en is het kenmerk van onze Hoornse gemeente spiritualiteit en zij is daarmee in overeenstemming met de spirituele ontwikkeling van het Lutheranisme in het algemeen.

Daarom is het onze gemeente ook steeds mogelijk om ontspannen samen te werken met de andere PKN-kerken. We denken hierbij aan de paasviering met de Raad van Kerken, de Pinksterpelgrimage en het contact met het voortgezet onderwijs in het project 'Zin in Hoorn'. Ook het

feit dat telkens verschillende predikanten bij de diensten voorgaan, zorgt voor onze soepele en brede identiteitsbeleving. Natuurlijk doen deze positieve punten ons niet de ogen sluiten voor de risico's van de toekomst. Maar, zoals een van onze leden het stelde, we weten niet wat de toekomst brengt. God zal dat zelf wel uitmaken. Wij kunnen alleen maar blijven handelen naar onze idealen met respect voor iedereen die onze lutherse diensten wil bezoeken.

Zo slaagden wij erin, geïnspireerd door de vraagstelling van de beide synodeleden, om opnieuw te beseffen waardoor wij zo aan onze Lutherse Gemeente in Hoorn verknocht zijn. Ook het punt van onze gemeentestructuur kwam aan de orde: de lutherse kerk van Hoorn werkt nauw samen met een stichting, waardoor een gedeeld takenpakket kan worden behartigd. Het is de stichting die zorgt voor de exploitatie van het kerkgebouw, zodat de kerkelijke gemeente zelf zich uitsluitend aan de religieuze en pastorale aspecten kan wijden. Een typische win-win situatie, waarvoor de beide synodeleden grote belangstelling hadden en dit ook in Amsterdam op de een of andere manier zouden willen navolgen.

De geanimeerde gesprekken moesten helaas op een bepaald moment toch worden beëindigd, maar we zullen met dankbaarheid het waardevolle contact met de synodeleden in onze herinnering bewaren.

Dansen in de broodnodige gaarkeuken en gemeenschapszaal in Paramaribo

De gaarkeuken en de gemeenschapszaal in Paramaribo, Suriname, zijn feestelijk in gebruik genomen. Het project van de Evangelische Lutherse Kerk in Suriname (ELKS) en velen op het luthers erf in Nederland, dat fysiek werd vormgegeven bij de Maarten Lutherkerk in Paramaribo duurde langer dan voorzien. Maar dan heb je ook wat.

TEKST EN BEELD: PRAXEDIS BOUWMAN

Voornaamste redenen van vertraging waren de covid-pandemie die Suriname hard heeft getroffen en de almaar slechter wordende economisch-financiële situatie waarin het land verkeert. De deplorabele economische stand van Suriname maakt het des te noodzakelijker dat de keuken van waaruit de meest noodlijdende mensen voorzien kunnen worden van een maaltijd, juist nu is geopend.

's Morgens, in Paramaribo ontbijt voor dak- en thuislozen.

Daags na spanningen afgelopen februari in de stad Paramaribo met plunderingen van en vernielingen aan onder meer winkels en het hart van het landsbestuur, de Nationale Assemblee, besloten de Surinaamse en Nederlandse lutheranen de geplande feestelijkheden gewoon door te laten gaan. Een teken van bemoediging en kracht, van samen zijn. Waar het in de eerste dagen nog ietwat ongemakkelijk in de straten van Paramaribo was, was de situatie wel zeer illustratief voor het 'waarom' van de maaltijdvoorziening vanuit de Maarten Lutherkerk. Suriname is financieel-economisch uitgehold, van de bevolking wordt veel gevraagd in deze tijden. Dat is te zien op straat; dat is te horen in gesprekken met mensen.

Een delegatie van de Nederlandse lutheranen, Huub Lems en Praxedis Bouwman en hun partners, bezochten de ELKS. Beiden zijn, als bestuursleden van het Nederlands Luthers Genootschap voor In- en Uitwendige Zending betrokken bij de landelijke actie voor de gaarkeuken en gemeenschapszaal in Paramaribo. De allervroegste partner in dit project was de Lutherse Diaconie in Amsterdam. Omdat er zoveel moest gebeuren, is samen met de ELKS met partners in Nederland voor een groot samenwerkingstraject gekozen.

Ontbijt op straat

Met vijf gemeenten, vier in groot-Paramaribo en één in Nickerie (in vereniging met hervormden) probeert de kerk daar in te springen waar de nood het hoogst is: op straat bij de dak- en thuislozen, maar ook steeds meer achter de voordeur bij 'gewone' middenklassers. Op bezoek bij alle kerken in groot-Paramaribo klinkt het moeilijke dagelijkse leven naast de vreugde van het gemeenschap zijn, mét de betrokkenheid op elkaar. Op straat is de ontmoeting met mensen er een van grote vriendelijkheid, van bereidheid tot gesprek, gemoedelijkheid. Maar het oog kan zich op straat niet onttrekken aan het gebrek aan middelen. Om en om zijn in Paramaribo de panden keurig onderhouden of tot op wiebelende shutters vervallen. Als je door het verval heen kijkt, begrijp je wel waarom de binnenstad van Paramaribo op de lijst van werelderfgoed van UNESCO prijkt. Naar beneden kijken is wel een vereiste, stoepen en straten hebben te lijden aan gebrek aan onderhoud. Overal in de binnenstad liggen mensen op trappen, verdwijnen ze in wegwijnende gebouwen en proberen mensen een paar

De gaarkeuken in gebruik, tachtig maaltijden in de maak.

Surinaamse dollars bij elkaar te bedelen. Op de tweede ochtend van het bezoek zitten we met zijn vieren in het busje van de Maarten Lutherkerk en draaien ietwat voyeuristisch mee met het uitdelen van broodjes. Een paar keer per week, week in week uit, smeren gemeenteleden brood, verpakken het in individuele papieren zakjes. Samen met een mannelijk gemeentelid, bijgestaan door twee vrouwen, rijdt Henri een vaste route door de stad. De mensen kennen

de bus, komen vanuit meters in de omtrek aanlopen en wachten gedisciplineerd op hun twee broodjes. Voor ieder die dat wil is er een praatje of raad. Een enkele keer is het in de afgelopen jaren gelukt om iemand van de straat af en zelfs in een baan te krijgen. Van achteruit de bus ervaar ik wederzijds respect en vertrouwen. Wat een toewijding vraagt dit van de mensen die dit een paar keer per week doen.

Bij fort Nieuw Amsterdam: Huub Lems, Getty van Gijzen, Atte Kleinjan, Praxedis Bouwman, Ivy Woon (ELKS), Linda Profijt (Maarten Luther Kerk/ELKS), Maryan Molgo (ELKS)

Dansen in de gemeenschapszaal

In de feestelijke eredienst op zondag 'Invocavit' schetste Linda Profijt, voorzitter van de kerkenraad van de Maarten Lutherkerk de geschiedenis van het project. Yolanda Lehé, voorzitter van de ELKS, nam een afdruk van een ikoon van de drie-eenheid die in de Spuikerk in Amsterdam staat in ontvangst. Het ikoon drukt symbolisch de band tussen lutheranen in Nederland en Suriname uit. Na het knippen van een lint en het inzegenen van de keuken en de gemeenschapszaal inclusief het nieuwe toiletblok, klonk muziek en zang. In de zaal, die ook als verhuurobject gaat dienen om inkomen te vergaren voor onder meer de gaarkeuken, verdween de staat van het land even naar de achtergrond en was het goed swingen.

Maarten Lutherkerk, Waterkant, Paramaribo, Suriname

Bonensoep met worst, rijst en gebakken banaan

De dag erna begon vroeg: met het bereiden van tachtig warme maaltijden zijn pannen en gasfornuis grondig uit-geprobeerd. Het menu van rijst met bonensoep met worst en gebakken banaan ging zorgvuldig in een verpakking en verdeeld over meerdere bestemmingen in de stad. Wijzelf reden ver om in de stromende regen in een uit houten panelen opgetrokken onderkomen ruim twintig maaltijden af te leveren. De gaarkeuken, die niet gebruikt gaat worden om eten af te komen halen omdat achter de kerk ook een hofje is met woningen, gaat in de toekomst oecumenisch worden ingezet. Voorzichtig droomden we samen: iedere dag een ploeg van een andere geloofstraditie die kookt, met verse groenten uit de nieuw aan te leggen voedseltuinen. We gaan ervoor, samen, zoals we dit samen hebben gedaan. Weet u het nog?! 'Help ons elkaar helpen'. Dank voor alle steun.

Geldelijke steun is altijd welkom. Voor het werk van de ELKS in Suriname kunt u geld overmaken op IBAN NL28INGB 0000043360, t.n.v. Nederlands Luthers Genootschap, o.v.v. ELK Suriname.

'Steun LWF-Oekraïne' - collecte LWF zondag

Ruim een jaar na de Russische inval in Oekraïne leven Oekraïense vluchtelingen door heel Europa in onzekerheid over de huidige leefomstandigheden én de zorgen over geliefden en vrienden in Oekraïne zelf. Naarmate de oorlog langer duurt is voor velen van terugkeer geen sprake en zullen zij hun leven noodgedwongen moeten inrichten in andere Europese landen.

In Polen zijn, gezien de grens met Oekraïne, de meeste vluchtelingen. De Poolse lutheranen zetten zich vanaf het begin van de oorlog in om de vluchtelingen te helpen, daarbij ondersteund door de LWF. Samen richtten ze zogeheten 'community centers' in, gericht op praktische ondersteuning van de vluchtelingen. Naarmate de oorlog langer duurt, zijn deze centra zich gaan richten op inburgering.

De lutherse kerk in Oekraïne is klein, maar helpt daar waar kan, ondersteund door de LWF. Ook is er aandacht voor het werk van de kerk in Slowakije, Roemenië en Hongarije waar ook veel Oekraïense vluchtelingen naartoe zijn gegaan. Omdat de lutherse kerk in Polen de 13e Assemblee van de LWF te gast heeft, vestigen we Nederlands-luthers-breed opnieuw de aandacht op steun aan Oekraïne.

U kunt uw bijdrage geven aan de collecte op LWF-zondag, 25 juni. Overmaken kan ook op NL28INGB 0000043360, t.n.v. Nederlands Luthers Genootschap, Woudrichem, o.v.v. 'Steun LWF-Oekraïne'. Het NLG zorgt dat het geld rechtstreeks bij de LWF in Genève komt en direct ingezet wordt voor hulp aan Oekraïne. Meer informatie: Praxedis Bouwman, voorzitter NLG, praxedisbouwman@praxedisproducties.nl, 06-21583982

Struinen door de uiterwaarden van Oosterbeek

Wandelen vanuit De Herberg in Oosterbeek naar de Rosandepolder en het park Bato's Wijk. Een tocht door natuur én geschiedenis, want dit was het toneel van de Slag om Arnhem.

TEKST: JANET VAN DIJK - BEELD: JANET VAN DIJK, JOS ZWAAN

De wandeling van 6,8 kilometer start bij De Herberg. Dit centrum opende in 1993 zijn deuren op de Pietersberg met als doel een tijdelijk huis en geestelijke begeleiding bieden aan gemeenteleden die even afstand willen nemen van hun situatie en zich willen bezinnen op levensvragen. Het aanbod van De Herberg bestaat uit onder meer een herstelprogramma en retraite midweken, begeleid door een kleine professionele staf en veel vrijwilligers. (pdcddeherberg.nl)

Kerk met geschiedenis

Via een mooi pad gaat het naar de Oude Kerk, in september 1944 het centrum van Operatie Market Garden, waarbij zwaar gevochten werd tussen de geallieerden en de Duitsers. De kerk zat vol toen het afweergeschut van de Duitsers op zondag 17 september op overvliegende Engelse vliegtuigen vuurde.

Na een week van gevechten was er weinig meer over van het gebouw. In de pastorie naast de kerk werden

honderden gewonde soldaten opgevangen, en in de tuin werden tientallen gesneuvelden begraven. In 1946 werd besloten de kerk op te knappen in de pre-romaanse stijl. In de kerk zijn nog veel herinneringen aan 1944, waaronder het kogelgat in de kanselbijbel uit 1660.

De Oude Kerk is open van 1 mei tot 1 oktober op zondag, woensdag en donderdag van 14.00 tot 17.00 uur.

Rosandepolder

Een mooi traject brengt je al snel in de Rosandepolder, in de uiterwaarden van de Nederrijn ten zuiden van Oosterbeek. Deze polder wordt geschikt gemaakt voor het verbouwen van oude graansoorten, op initiatief van de Werkgroep Oosterbeekse Uiterwaarden. Samen met de boeren wil de werkgroep de Rosandepolder ontwikkelen zodat hij weer aantrekkelijk is voor weidevogels, insecten en vlinders – net als vroeger. Voor schilders als F.H. Hendriks, J. Cremer en J.W. Bilders was deze polder een grote inspiratiebron. Oosterbeek en het naburige Wolfheze behoorden tot de eerste kunstenaarsdorpen in Neder-

land. Rond 1840 streken de eerste schilders hier neer. Het zicht vanuit de Rosandepolder op bijvoorbeeld de Oude Kerk is dan ook prachtig.

Bato's Wijk

Na een mooie tocht door de Rosandepolder vervolg je de route via de nieuwbouwwijk Rosandehoogte naar het park Bato's Wijk. Dit park is in de 19e eeuw ontstaan als buitenplaats, in Engelse landschapsstijl. Karakteristiek zijn de slingerpaden, de hoogteverschillen, de grote, open grasvelden en de boomgroepen. Midden in het park staat de bronzen vredesengel op één been, gemaakt door Marius van Beek en onthuld in 2002. Voor de beeldhouwer was een engel niet een gaaf en ongeschonden mens, maar een vluchtende figuur op doortocht, een droombeeld voor de vrede.

Via het park loop je weer naar De Herberg, het eindpunt.

De routebeschrijving vind je op petrus.protestantsekerk.nl > rondje om de kerk > struinen door de uiterwaarden van Oosterbeek.

Afscheid van Huub Oosterhuis (1933-2023)

“En dan hebben we nog een grote uitvaart.” Met deze mededeling besluit de bureaucoördinator van de Westerkerk tijdens het wekelijks collegiaal overleg de opsomming van afspraken en verplichtingen voor de week na Pasen. Op het programma staan, naast de dagelijkse openstelling van de kerk, een aantal rondleidingen voor scholieren, twee concerten, een groot verhuur evenement en nu dan op de zaterdag een grote uitvaart.

TEKST EN BEELD: CRISTINA PUMPLUN

De dag ervoor was het in alle media geweest. Huub Oosterhuis, dichter, theoloog en kerkvernieuwer, was op Eerste Paasdag overleden. Wie wilde, zou welkom zijn: 1200 stoelen moesten er komen. Gelukkig heeft de Wester een ruim dak waaronder vele hoofden een plek kunnen vinden, om het maar in Oosterhuis' woorden te zeggen.

Zijn eigen Ekklesia zou in de Rode Hoed niet zovelen kunnen herbergen. De Wester, even verderop, bood een goede uitwijkmogelijkheid. Maar meer nog is er de theologisch-inhoudelijke verbondenheid die we als ruimzinnige burens op de gracht al decennia met elkaar hebben. Want ook in de Westerkerk put men sinds jaar en dag uit het oeuvre van de dichter-theoloog, de schat aan gedichten en liedteksten. De geloofstaal die binnen de Westerkerksgemeente klinkt, is de afgelopen decennia mede gevormd door zijn oeuvre. Hoeveel mensen hebben ook in deze kerk niet afscheid van hun overleden geliefden genomen met het zingen van 'De Heer heeft mij gezien en onverwacht' en 'Zo vriendelijk en veilig als het licht'? En er is dat ene lied, dat Huub Oosterhuis in 1990 bij de feestelijke afronding van de ingrijpende restauratie van de Westerkerk als vriendschap gawe aan de Westerkerksgemeente opdroeg, te zingen op de dansante melodie van de 16e eeuwse componist Jehan Tabourot:

*Dit huis van steen en woord
van dor en bloeiend hout,
op klanken ooit gehoord,
op rotsen hoop gebouwd;
doorademd en doorwoond,
gevensterd naar uw zon;
ten hemel als een boom
geworteld aan de bron.*

In dit 'huis van steen en woord' werd de dichter op de middag van 15 april binnen gedragen. De mannenstemmen van het koor zetten de oude woorden op een aloude melodie in: 'Requiem aeternam dona eis Domine'. Daarna was het stil en klonk indrukwekkend in alle eenvoud de vraag uit Oosterhuis' hertaling van Psalm 139 met de stem van dochter Trijntje: 'Ken je mij? Wie ben ik dan? Weet jij mij beter dan ik?'

De kleinkinderen staken de kaarsen rond de kist aan het licht van de paaskaars aan. “Vandaag is deze kaars niet alleen een paaskaars”, vertelde voorganger Kees Kok hen. “Vandaag is het Opa’s-Kaars.” De vlam brandde hoog in top. Dit was de eerste dienst na Pasen dat de kaars weer was aangestoken. Precies een week eerder hadden wij haar de donkere Westerkerk binnen gedragen aan het eind

van de Paaswake. Teken van het Licht dat Christus is, hoopvol beeld van opstanding was zij nu tijdens deze afscheidsdienst zo vlak na het Paasfeest. Woorden uit één van de meest geliefde liederen van Huub Oosterhuis schoten me te binnen bij het zien van de kaars, zo fier rechtop naast het spreekgestoelte, als het ware een rugdekking voor wie afscheid moesten nemen, zingend of sprekend: 'Vaderlijk licht, steevaste schouder / draag mij, ik ben jouw kijkend kind.'¹

De dag was bewolkt begonnen, maar gaandeweg de middag ging de zon schijnen. Het licht viel door de vele hoge ramen naar binnen zoals dat vierhonderd jaar geleden door de architect van de Westerkerk, Hendrick de Keyser, was bedoeld. Huub Oosterhuis heeft het in zijn lied over dit Godshuis zo treffend verwoord, dat hij het zelf wel ooit zo moet hebben gezien en ervaren:

*Dit lichtdoorschenen lijf
waar onze ziel zich schikt
als in een gastverblijf;
waar Gij ons weegt en wikt
in uw genade-hand,
Gij ons gebiedt en smeekt
te doen gerechtigheid
opdat uw dag aanbreekt.²*

Gerechtigheid doen, genade ervaren, maar zeker ook zorgen dat we 'niet uit elkaars genade vallen'³: dat beroep zal ook in de toekomst op allen worden gedaan die de liederen van Huub Oosterhuis blijven zingen.

¹ Huub Oosterhuis, 'Licht dat ons aanstoot in de morgen', in Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk, lied 601.

² Zie noot i

³ Zie noot ii

IN HET HELE LAND. waren gemeenten drukdoende met de paasvieringen, met of zonder muziek. Ook gemeenten die deelnemen aan de herdenking van Jom Hasjoa, dit jaar op 17 april. De datum verschuift met de joodse kalender, altijd rond 19 april omdat op die dag in 1943 de opstand in het getto van Warschau plaatsvond. Ook 4 mei, Bevrijdingsdag en Koningsdag worden in sommige lutherse gemeenten aangegrepen om de deuren open te zetten en te laten zien wie ze zijn. Andere gemeenten zijn in gesprek over samenwerking. Van het delen van een predikant tot het samengaan tot één gemeente.

ZWOLLE

ZWOLLE. Al jaren organiseert men In Zwolle, aan het begin van het nieuwe jaar, een oecumenische vredesviering voor Joden, Christenen en Moslims. Dit wordt georganiseerd door de werkgroep 'Samen Leven Anders Geloven'. Dit jaar met ontvangst in een verheugend volle lutherse kerk. Het thema was 'Verbinding' (religie is binden), actueel in deze tijd van polarisatie.

EDE. De lutherse gemeente Ede heeft een doopjurk uit de jaren vijftig van de vorige eeuw in bewaring, geschonken door Jos Leppink. Er zijn heel wat kinderen uit haar eigen familie in gedoopt met de intentie dat de doopjurk door gemeenteleden zou kunnen worden gebruikt. Hij wordt netjes bewaard, dus wie weet? Ook hebben gemeenteleden uit Ede met Pasen een paaskaars naar hun partnergemeente in Szekszárd in Hongarije gebracht. Dit partnerschap bestaat al heel lang en is van grote waarde. De Paaskaars is met veel vreugde in ontvangst genomen.

AMSTERDAM: HAARLEM. Op 16 maart was er een 'meeting' met een aantal jongens van de AZC boot in de Waarderpolder met de groep 'dertig minners' van de gemeente. De vluchtelingen uit Jemen, Syrië, Somalië en Irak hadden een heerlijke maaltijd bereid. Die avond was de voertaal Engels, hoewel de meeste vluchtelingen Arabisch spraken. De bijzondere gesprekken en het heerlijke eten, vergrootten de wens voor een herhaling.

AMSTERDAM: HAARLEM

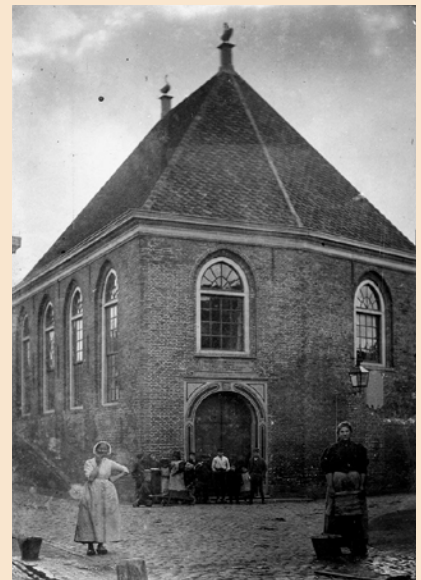
KAMPEN. De lutherse kern in Kampen organiseerde op 4 juni een regionale buitendag. De noordelijke lutherse gemeenten (Zwolle, Leeuwarden, Oost-Groningen en Groningen) waren daarvoor uitgenodigd. Gestart werd met een viering om 10.15 uur en vanaf 13.30 uur een middagprogramma met o.a. het Stedelijk Museum.

AMSTERDAM: ALKMAAR

AMSTERDAM: ALKMAAR. Onlangs was er wat paniek in luthers Alkmaar. Men rook gas bij de meterkast. Liander gebeld, Brandweer met zwaailichten, en met gasmaskers op zoek. Lek gevonden in de leidingen tussen kerk en bijgebouw, oude leidingen en kosten voor de gemeente. Gelukkig bleek het een klein klusje voor de man van Liander en was het gratis, wat een zegen!

ZEELAND. Op sociale media werd een foto van de kerk van Zierikzee van rond 1900 gevonden. De tekst bij de foto: Heden ten dage lijkt deze kerk door velen onopgemerkt voorbijgegaan te worden 'in de gang des dagelijks leven'. Toch nam deze kerk een prominente plek in bij de geschiedenis van Zierikzee. Een gemeentelid plaatste een uitnodiging om eens een dienst te bezoeken. Een reactie daarop: 'waar een verhaal over het verleden ineens een uitnodiging wordt voor het heden'.

ZEELAND

HOORN. De Raad van Kerken Hoorn, Zwaag en Blokker organiseerde op 9 april voor het ochtendgloren 'Lopend vuur'. Om 6.00 uur werd gestart in de Oosterkerk, daarna met fakkels naar de RK Koepelkerk waar muziek klonk. Vervolgens wandelde men naar de lutherse kerk. Gezamenlijk vierde men rond 6.30 uur de opstanding van Jezus. Op de laatste locatie met paasbrood en koffie omlijst door bruisende orgelmuziek.

WOERDEN. Ook in Woerden was een Paas-pelgrimage en wel op 16 april naar Zegveld. In 2018 ging de stilte-wandeling 'van schuilkerk naar kapel'. Dit jaar zijn verschillende routes per fiets uitgestippeld; de wandelroute werd, in verband met de vogelbroed tijd, gedeeltelijk afgesloten. En pelgrim of niet – dat wil niemand

verstoren. Zo'n pelgrimage is een Grieks-orthodoxe traditie en hoe mooi om dat dan ook op het Grieks-orthodoxe paasfeest te vieren, een week na de viering van ons Paasfeest.

FRIESLAND. In Leeuwarden wordt deze zomer het orgel gerestaureerd. Dit duurt enkele maanden en men zal het dus even zonder orgel moeten doen. Ook de herstelwerkzaamheden na de brand vorderen gestaag, hopelijk is alles na de zomer weer tiptop in orde.

HAARLEM. Op 6 april zijn onder leiding van twee Oekraïense dames paas-eieren beschilderd op Oost-Europese wijze: Pysanka.

Verder, met de vakantie in aantocht, wil de diaconie van Haarlem 20 kinderen uit kwetsbare gezinnen verrassen met een rugzak vol speelgoed en andere leuke dingen voor de zomer, omdat zij vaak niet op vakantie kunnen gaan. Andere diaconieën in Haarlem doen ook mee, in het streven naar de 'vakantietassen'.

HAARLEM

OPROEP. Lieve lutheranen in den lande. Het is een grote eer deze rubriek te schrijven, maar ook arbeidsintensief. Ik ontvang (nog) niet alle gemeentebladen en nieuwsbrieven, en vaak zijn deze niet goed te vinden op de gemeentewebsite.

U kunt mij hierbij helpen: graag ontvang ik rechtstreeks alle gemeentebladen en nieuwsbrieven digitaal. Waar dat al gebeurt: mijn dank. Zo niet: voeg mij dan graag toe aan uw verzendlijst. U kunt dit sturen naar akerboom_femke@hotmail.com.

De Paaswake 2023 in de Lutherse kerk

Het was een waardevolle gedachte van De Raad van Kerken Hoorn, Zwaag en Blokker om in de vroege ochtend van Pasen een paasoptocht langs de kerken in de binnenstad van Hoorn te organiseren. De paaspelgrims zouden daarbij ook de lutherse kerk bezoeken.

Zij werden om half zeven bij de lutherse kerk verwacht. De koster zou hen allen verwelkomen en een kleine overdenking uitspreken. Om half zes in de ochtend hees de koster zich zuchtend vanaf zijn legerstede omhoog om op de fiets de tocht naar de lutherse kerk te ondernemen. Dat viel niet mee, als de jaren tellen, maar afspraak is afspraak. Bovendien ging de koster ervan uit, dat er maar weinig mensen op zo'n vroeg tijdstip aan de paasoptocht zouden deelnemen. En dan is het dubbel noodzakelijk, dat je als professioneel koster aanwezig bent om enkele hartelijke en bemoeidigende woorden tot zo'n klein groepje te zeggen.

Nobele overwegingen van de koster, maar hij beseftte op dat moment niet dat Pasen het feest van de Grote Ver-

rassing is. Nu was de verrassing in dit geval, dat er geen kleine groep, maar een heel grote groep kwam opdagen. De lutherse kerk zat vol toen de paaspelgrims binnen waren gekomen. Wat een prachtig gezicht! Wat mooi, wat bemoedigend! Wat een opsteker voor de organisatoren van de stoet! De koster mocht in zijn overdenking bij de Paasverrassing aansluiten.

We lieten ons meevoeren naar het rotsgraf van Jozef van Arimatea en zagen daar die arme Maria van Magdala. Wat had zij een verdriet! De steen voor het graf was immers afgewenteld en het lichaam van Jezus was verdwenen. Wanhopig was zij en ook de engelen, die bij het graf zaten, konden haar niet troosten. Zij zag niets, zij hoorde niets, verblind als zij was door haar tranen. Het

arme schepsel. En wat doet die man daar achter haar? Oh, de tuinman, misschien dat die iets weet ... Maar opeens spreekt de tuinman haar naam uit. "Maria". Maria heeft niets gezien, maar zij heeft gehoord, zij heeft haar naam gehoord. De Here Jezus heeft haar bij haar naam genoemd. Dat lezen wij vaak in de Bijbel: "Here, spreek slechts een woord." En dan volgt er wat. Heel wat!

Zoals wij daar in de lutherse kerk bij elkaar zaten, konden wij dat navoelen en beamen. Here, spreek ook tot ons, noem ons bij onze naam, spreek in ons hart en maak de Paasverrassing compleet. Het was een bijzonder begin van die ochtend, daar in dat kleine lutherse kerkje, waar zoveel bijeen waren gekomen om Pasen te gaan vieren.

Gedreven mens, leraar voor het leven

In memoriam: Theodorus Arnoldus Fafié (4 januari 1945 – 2 maart 2023)

Arno Fafié was bekend in luthers Nederland en daarbuiten omdat hij zoveel publiceerd en als leraar, voorganger en rondleider velen onder zijn hoorders heeft gehad en zeker ook door zijn enorme netwerk van mensen met wie hij in verbinding stond.

TEKST: KEES VAN DER HORST

Genealogie en geschiedenis

Arno begon zijn artikelen over personen altijd met genealogische gegevens, want waar je vandaan komt mag niet vergeten worden. Zijn moeder Lamberdina Alida (Diny) Petri (9.11.1915–7.9.1990), verstuurde talloze kaarten en brieven, belde velen en informeerde naar hun welzijn. Zijn vader Gerard (Gé) Fafié (7.7.1913–26.3.2000), onderhield contact met vele mensen uit de landelijke kerk en de gemeenten die hij als predikant diende. In de bundeltjes voor zijn vader (*Historia Hodierna*, 1989) en moeder (*Brieven met herinneringen*, 1990) beschrijft hij hoeveel dit thuis voor hem betekende. De warme belangstelling voor mensen kreeg hij van huis mee.

Evenals zijn vader had hij grote interesse voor genealogie en geschiedenis. Hij verdiepte zich al in de negentiende eeuw toen die voor velen oninteressant was. Het vrijzinnige en kritische denken in theologie én maatschappij sprak hem aan. Over de ‘moderne theologen’ schreef hij talloze artikelen in lexica en bundels. In het voetspoor van zijn vader studeerde Arno theologie, maar hij koos voor het onderwijs. In zijn lessen hechtte hij zeer aan kennisover-

dracht, maar koerste hij vooral op kritisch denken en bepalen wat je er zelf van vindt. De betekenis van het bijbels verhaal voor mens én samenleving was een doorgaand thema. In zijn preken wilde hij mensen altijd iets nieuws leren en iets waardevols meegeven. Wij leren immers voor het leven!

Luthers Nederland

Voor de lutherse kerk in Nederland zette Arno zich in op verschillende terreinen. Als synodelid ijverde hij voor de maatschappelijke relevantie van het spreken van de kerk. Hij waakte voor goede documentatie en zorgvuldig bewaren van de archieven, daarbij vooral de kerkbladen niet te vergeten. Die boekstaven het gemeentelieven en vertellen over de ‘gewone’ gemeenteleden. Aan hen wijdde Arno, die erg veel aandacht had voor petite histoire, opstellen in zijn eigen *Documentatieblad Lutherse Kerkgeschiedenis (1987-2018)* naast de artikelen over predikanten, theologen, stromingen, stichtingen en hofjes. Hij zag het belang van lutherse publicaties en was bestuurslid van de Lutherse Uitgeverij en Boekhandel (SLUB). In *Hoe het lutherde in Nederland. De geschiedenis van de Lutherse gemeenten in Nederland (I, 1994. II, 1997.)* beschreef hij een aantal gemeenten en in *Lutheranen in de Lage Landen. Geschiedenis van een godsdienstige minderheid (2011)* een hoofdstuk over de tweede helft van de negentiende eeuw. Opgetogen was hij dat zijn levenswerk *Opleiden tot luthers predikant. Het Evangelisch-Luthers Seminarium 1816-1876* tenslotte in 2016 verscheen. Zijn vrouw Petra Renes had sterk op publicatie aangedrongen, omdat zoveel kennis alleen in het fenomenale geheugen van Arno opgeslagen was.

Bibliotheek

De geschiedenis van de bibliotheek van het Seminarium loopt in zijn boek door tot eind twintigste eeuw. Arno, die ook bibliotheekwetenschap had gestudeerd, geeft zeer behartigenswaardige adviezen voor aanvulling en ontsluiting van deze hoogst belangrijke collectie voor de geschiedenis van het Lutheranisme in Nederland.

Een goed toegankelijk landelijk luthers documentatiecentrum was een van zijn meermaals geuite grote wensen, die helaas niet werd gerealiseerd. Had hij er met zijn eigen Librije al een begin mee gemaakt?

Arno Fafié, gedreven mens en leraar voor het leven. Zijn gedachtenis zij tot zegen.

Uit de synode...

TEKST: MAARTEN VAN DER WOUDEN, VOORZITTER EVANGELISCH-LUTHERSE SYNODE

Een aantal thema's dat ons als mens en als Lutheraan nu bijna dagelijks bezighoudt: oorlog en vrede, verdraagzaamheid en solidariteit, verbondenheid – nu en in de toekomst. Grote thema's, waar je als mens, ook als Synode en Synodale Commissie, niet omheen kunt en wilt. Solidariteit en verbondenheid zijn nodig om samen de toekomst in te gaan. Geïnspireerd door anderen en in verbondenheid met elkaar. Zó willen we de toekomst in ...

Duurzaam Luthers in Nederland

Na de Kerkenradendag in februari is het project 'Duurzaam Luthers (in Nederland)' in 2030 echt van start gegaan. Er is al veel over gecommuniceerd en er volgt meer. Want het gaat over de toekomst van onze Lutherse Kerk in Nederland en dus over de toekomst van onze gemeenten, uw gemeente.

De net aangestelde projectleider Arie Bijl - hij stelt zich binnenkort in *elkkwartaal* aan u voor - is aan de slag gegaan. Na de introductie op de Kerkenradendag in Zwolle en met de voorbereiding en ondersteuning van de Synodale Commissie heeft hij zijn eerste bezoeken aan gemeenten afgelegd. In die bijeenkomsten zijn gemeenteleden en kerkenraad verenigd in gesprek. Een gesprek waarin de zorgen, wensen en ideeën door de gemeente worden geuit. Hoe men de gemeente ziet, hoe een en ander loopt, hoe de toekomst er misschien uit kan zien. Het zijn boeiende gesprekken, waarbij gemeenteleden zich uitspreken.

Uw mening telt

Deze gesprekken zijn nu volop in gang; meerdere staan alweer gepland. Het streven is om in een jaar tijd met zoveel mogelijk gemeenten in gesprek te gaan. Ook uw gemeente komt aan bod. In eerste instantie wordt daarvoor contact gelegd met de betrokken kerkenraad. Gevraagd wordt dan naar belangstelling en behoefte, dit te bespreken met de gemeente en vervolgens intern te willen organiseren. Op de bijeenkomst gaat het erom, met name uw stem als gemeentelid te horen: wat vindt u belangrijk, hoe ziet u het heden én de toekomst.

Als u belang hecht om met de synode over de toekomst in gesprek te gaan en uw mening te laten horen, aarzel dan niet om op uw kerkenraad af te stappen om dit kenbaar te maken. Wij nodigen u en uw kerkenraad uit om blijvend

met ons in gesprek te gaan, omgekeerd staat het u vrij ons uit te nodigen voor gesprek. Graag zelfs!

Inspiratiefestival Terschelling

Het Oecumenisch Inspiratiefestival van de kerken op Terschelling vindt plaats van 20 tot en met 22 oktober 2023. In de Synodale Commissie en Lutherse Synode bestaat al lang de wens om een 'Luther Festival' te organiseren. De Synodale Commissie zocht samenwerking met het (tweejaarlijkse) Inspiratie Festival op Terschelling, waar wij van harte welkom zijn. Zo zal uit diverse activiteiten tijdens het Festival de lutherse traditie zichtbaar, hoorbaar en voelbaar zijn; creatief, inspirerend en uitnodigend voor elke festivalganger.

Steeds opnieuw staat een *tafel* centraal – verwijzend naar de tafel bij het Heilig Avondmaal waaraan iedereen genodigd is. Samen zingen is er, Avondmaal wordt gevierd, tafelgesprekken gevoerd – natuurlijk met een goede maaltijd – er is muziek, de viering van vespers en natuurlijk van een lutherse eredienst.

Het Inspiratiefestival is bijzonder geschikt om als groep te beleven maar zeker ook individueel. Luthers én oecumenisch. Kom met je kerkenraad, commissie, bijbelstudieclub, vriendengroep of gewoon als familie. Inspiratie en bemoediging ontstaat ook door de ander; samen luthers is fijn, oecumenisch hélp!

Tot slot en als tip: reserveer nu vast uw eigen accommodatie op Terschelling; het zal er druk zijn van 20 t/m 22 oktober. En meld via uw eigen kanalen in uw gemeente (en daarbuiten) dat wij als Lutherse gemeenschap deelnemen aan dit Festival.

Voor meer informatie en programma:

www.inspiratiefestival-terschelling.nl

Rectificatie

In de rubriek KrisKrasKort van *elkkwartaal* (1-2023) werd een onjuiste suggestie gewekt over mogelijke 'PKN-ondersteuning op het gebied van catechisatie in de ELG Ede'. De kerkenraad van Ede agendeerde confirmatie en catechese als bezinningspunt voor het landelijk overleg van lutherse

predikanten. En dus niet als 'beroep op emeriti', zo gesteld door de auteur. Onze excuses. Dit onderwerp is interessant genoeg om in een volgend nummer op door te gaan.

Redactie *Elkkwartaal*

'Wer auf dem Schach spielt, der soll seine Augen nicht in den Beutel stecken' (Luther)

Wie schaakt, moet zijn ogen niet in zijn zak steken. Uitkijken, opletten: dat deden dertig lutheranen in het Koetshuis van kasteel Hoekelum op traditioneel de eerste zaterdag in maart. Hervormden, gereformeerden, katholieken, gelovigen dan wel buitenkerkelijken, het Lutherse contingent nog steeds opvallend hoog in aantal. Van heinde en ver waren ze gekomen, van Noord Groningen tot Zuid Limburg van Oost (Twente) tot West (Holland) sommigen zowaar al voor de achttiende achtereenvolgende keer.

Als altijd ook nu éérs een smeug schaakverhaal, ditmaal verzorgd door wetenschapsjournalist Ton Munnich over de beroemde schaakmatch tussen Bobby Fischer en Boris Spassky in Reykjavik 1972 en de markante commentaren daarbij van de vermaarde Jan Hein Donner.

Daarna anderhalf uur schaken in groepen naar speelsterkte ingedeeld en in alle rust. Vervolgens óp naar het kasteel: geen armoedig kartonnen bekertje koffie uit een krakkemikkige automaat, maar een puik glas wijn en een rijkelijk voorzien lopend warm en koud buffet, vriendschappen vormen en vernieuwen met de nodige stoere schaakverhalen over en weer.

En dan meteen daarna al even traditioneel de bordesscène: met z'n allen op de foto, alsof er elk jaar een nieuwe regering aantreedt. En nog een hele middag je buigen over het bord, glansrijk winnen, knap bevochten remises, jammerlijke blunders ...maar altijd schaken met plezier.

'Wie schaakt moet zijn ogen niet in zijn zak stoppen', 'niet in de buidel stoppen' zei Luther. Misschien bedoelde hij ook zoiets als 'niet op de centen letten' want in zijn tijd was schaken vaak ook een kwestie van gokken. Niet al te zeer op de centen letten deed ook nu weer de Stichting Vrienden van Hoekelum die de bijdragen van de deelnemers aanvulden met het financieel nodige: voor een traditie die nu al zóveel jaren ook nu weer uiterst feestelijk standhield.

Inspiratiefestival 20 t/m 22 oktober

De Lutherse Synode heeft besloten om in plaats van het organiseren van een Lutherdag aan te sluiten bij het Inspiratiefestival op Terschelling. Vanuit de Lutherse traditie zal men met tal van activiteiten aanwezig zijn tijdens het festival. Steeds rondom een tafel. Er wordt gezongen, gesproken, gegeten, geproefd en avondmaal gevierd.

Op het hele eiland zijn inspirerende activiteiten en plekken te vinden. De activiteiten (waaronder cooking grace, tafelgesprekken, cellosuites Bach/Luther, vieringen, thee met noten en flessenpost) vanuit de Lutherse traditie concentreren zich op West Terschelling.

Inmiddels kan men zich inschrijven voor deelname aan het festival via www.inspiratiefestival-terschelling.nl. Los daarvan is het noodzakelijk de overtocht naar Terschelling te boeken en een accommodatie te reserveren voor een verblijf op het eiland. Dit is niet mogelijk bij inschrijving. Alle

informatie hierover vindt u op de website van het Inspiratiefestival. Voor contact en meewerken aan het festival kunt u contact opnemen met Cathy van Beek: Luthersesynode-secretaris@protestantsekerk.nl

Flessenpost voor 95 stellingen op inspiratiefestival

Wat verbindt Terschelling met Maarten Luther? 95 stuks flessen voor flessenpost met verdiepende gedachten, gedichten en stellingen. Tijdens het inspiratiefestival willen we in West 95 flessen ophangen. Iedere fles draagt een stelling of een

gedicht, of een gedachte, bemoediging, lied mee. De flessen en teksten moeten wind en waterproof gemaakt worden en het is fijn als ze creatief en kunstzinnig versierd zijn.

Wij vragen de Lutherse gemeenten van Nederland om een paar stuks flessenpost te 'adopter', te versieren en van geestelijke inhoud te voorzien. De organisatie hoopt dat op deze manier lutherse gemeenten verbondenheid uitstralen door inhoudelijk na te denken, mooie flessenpost te maken, en zo vertegenwoordigd te zijn op het inspiratiefestival. En eventueel zélf naar Terschelling te gaan en mee te doen aan het festival.

Er wordt een prijs uitgereikt aan de gemeente die de meest indrukwekkende flessenpost weet te maken!

Voor informatie en opgave: Petra Lip, jeugdouders@elkz.nl of Mascha de Haan, kruisbesmacha@gmail.com. Uiterlijk 8 oktober moeten de flessen in het bezit zijn van Petra en Mascha.